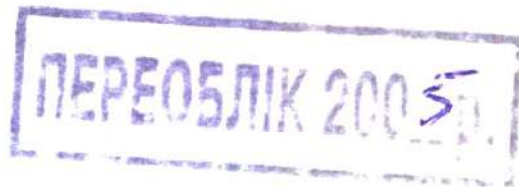

556
M87

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
“Харківський авіаційний інститут”

О.С. Мощицький, В.Ю. Кашєєва

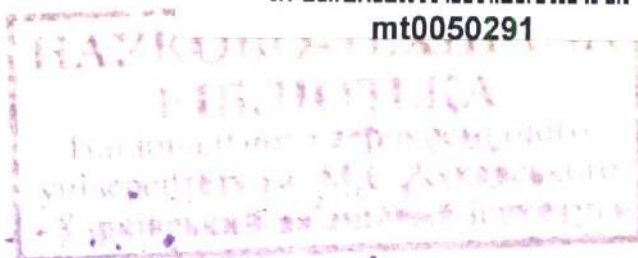
БАНКИ, БІРЖІ, ЦІННІ ПАПЕРИ

Навчальний посібник

Научно-техническая
библиотека
"ХАИ"

mt0050291

Харків "ХАИ" 2002

Банки, біржі, цінні папери/ О.С. Мощицький, В.Ю. Кащєєва. - Навч. посібник. - Харків: Нац. аерокосмічний ун-т "Харк. авіац. ін-т", 2002. - 71 с.

Посібник містить навчальні матеріали, необхідні для самостійного вивчення дисципліни "Банки, біржі, цінні папери": стислий курс лекцій, контрольні запитання до тем, тести для самоконтролю, приклади задач, які можуть бути використані на практичних заняттях, термінологічний словник, теми рефератів, бібліографічний список, зразки основних банківських договорів.

Матеріали подано згідно з типовою програмою вивчення дисципліни "Банки, біржі, цінні папери".

Для студентів вищих навчальних закладів спеціальностей економічного профілю денної та заочної форм навчання. Може також бути корисним для працівників економічних підрозділів суб'єктів господарювання.

Іл. 2. Бібліогр.: 30 назв.

Рецензенти: канд. економ. наук, проф. Я.В. Дікань,
канд. економ. наук, доц. Є.Б. Бережний

Вступ

В Україні відбуваються глибокі економічні зміни, зумовлені поверненням держави в русло спільних соціально-економічних процесів світового розвитку та побудови сучасного ринкового господарства. З'явилась необхідність розроблення нових механізмів, що регулюють взаємовідносини між різними суб'єктами господарювання.

Органічною складовою перетворень, які здійснюються у країні, є реформування банківської системи і вивчення її правових основ.

При ринковій економіці банкова справа набуває надзвичайної ваги в суспільному житті. Банки різних рівнів своєю діяльністю глибоко проникають у всі сфери економіки, активно впливають на економічні та соціальні процеси в країні.

Банківська справа забезпечує ринкову систему механізмами та інструментами реалізації її здатності до саморегуляції всіх суспільних інтересів. Тому в ринкових умовах з банківською справою постійно стикаються, по суті, всі члени суспільства, будь то звичайні фізичні особи або підприємства та великі господарські структури, урядові та законодавчі органи влади, і, звичайно, самі працівники банків.

У розвинутих ринкових країнах користування банківськими послугами стає для фізичних осіб такою ж звичайною справою, як і користування торговельними, транспортними або культурними послугами.

Ще більш нагальною є потреба в банківських послугах підприємств, фірм, державних установ, громадських організацій тощо, які відкривають в банках рахунки для зберігання коштів, здійснення різноманітних платежів, для "прибуткового" розміщення вільних коштів тощо.

Сучасні банки надають своїм клієнтам тисячі різноманітних послуг з обміну валюти, купівлі та продажу цінних паперів, видачі позичок, проведення консультацій, що ще більше підвищує роль банків у суспільстві.

ТЕМА 1

Поняття, функції та структура банківської системи України, її становлення і розвиток

Банківська система є складовою частиною економічної системи держави.

Під банківською системою у загальному вигляді розуміється сукупність різних видів банків і банківських інститутів, за допомогою яких здійснюється мобілізація коштів і надаються клієнтурі різноманітні послуги з приймання вкладів і кредитування. Однак банківська система - це не механічне об'єднання різних банків, а специфічна економічна структура, яка має особливе призначення і виконує спеціальні функції в економіці держави.

Банківська система - це чітко оговорена та визначена законом структурована сукупність фінансових посередників на грошовому ринку, які займаються банківською діяльністю.

Банківська діяльність є діяльністю по виконанню посередницьких операцій на грошовому ринку, що здійснюються згідно з законодавством і під контролем держави спеціальними фінансовими інститутами, які називаються банками.

Банком є фінансовий посередник на грошовому ринку, який виконує операції, віднесені законодавством до банківської діяльності.

Банківська система України функціонує на підставі цілої системи нормативно-правових актів, що складають банківське законодавство.

Правові норми, що регулюють банківську діяльність, містяться в Конституції України, законах і постановах Верховної Ради України, указах і розпорядженнях Президента, постановах Кабінету Міністрів України, положеннях та інструкціях Національного банку та Міністерства фінансів України, статутах банків. До основних нормативних актів з банківської діяльності відносять Закони України "Про банки і банківську діяльність" від 20.03.91 р. та "Про Національний банк України" від 20.05.99 р.

Специфіка банківської системи проявляється в її функціях:

- *створення грошей і регулювання грошової маси* - полягає у тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу відповідно до зміни попиту на гроші;

- *трансформаційна функція* - полягає у можливості банків змінювати (трансформувати) величину і терміни грошових капіталів, мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів і передаючи іншим;

- *стабілізаційна функція* - забезпечується шляхом прийняття законів та інших нормативних актів, що чітко регламентують діяльність усіх ланок банківської системи, визначають загальні принципи

банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду та відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківська система України виникла в 1991 році на основі прийнятого Верховною Радою України Закону України "Про банки і банківську діяльність". Відповідно до цього закону сучасна банківська система України має дворівневу структуру. На першому рівні знаходиться Національний банк України (НБУ), котрому надається статус **центрального банку**. До його повноважень відноситься вирішування питань на макроекономічному рівні грошово-кредитної політики. Національний банк України є центральним банком і одночасно особливим центральним органом державного управління. Таким чином, НБУ має подвійну правову природу. Всі банки, які знаходяться на другому рівні банківської системи, називаються **комерційними**.

До банківської системи також відносяться **фінансові інститути**, які не є банками: кредитні союзи, страхові компанії, трастові компанії, інвестиційні компанії та фонди, селенг-компанії, інші фінансові компанії та фонди. Особливими кредитними установами є ломбарди, що видають позики під заставу, приймають майно на зберігання, здійснюють торгівлю майном з аукціону за встановленою платою.

Головна функція центрального банку - це функція "банка банків", яка полягає у такому:

- 1) підтримувати стійкості та купівельної спроможності національної валюти;
- 2) обслуговувати виконання державного бюджету країни;
- 3) регулювати всієї банківської системи та національної економіки в цілому.

Безпосереднє обслуговування клієнтів здійснюють комерційні банки.

Закон України "Про банки та банківську діяльність" дає таке визначення банків: **банки** - це установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів, касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій, передбачених законом.

До основних базових операцій банків відносять:

- відкриття рахунків;
- прийняття внесків;
- кредитування;
- касово-розрахункове обслуговування.

Банки, які виконують всі чотири базові операції, називаються **універсальними**. Останнім часом у сфері діяльності банків спостерігаються тенденції розширення їх функцій з метою універсалізації роботи, підвищення ефективності банківської діяльності та одержання прибутків. У сучасних умовах універсальні банки здатні виконувати понад 200 банківських операцій і надавати різноманітні послуги.

Центробанк надає ліцензії комерційним банкам на здійснення банківської діяльності та на проведення певних банківських операцій. На грошовому ринку комерційні банки виступають як юридично, економічно, організаційно та фінансово незалежні суб'єкти. Вони є конкурентами між собою і діють на свій страх і ризик, маючи мету - одержання прибутку.

Для банківської діяльності характерні високі ризики (кредитні, процентні, валютні та ін.). Проблема ризиків є дуже актуальною не лише для окремих банків, а й усієї банківської системи. Держава та центральний банк намагаються обмежити ризики банків і застрахуватися від них. Тому контроль за ризиками передбачається вже в організаційно-правовій системі банків: комерційні банки зобов'язані зберігати свої вільні резерви на спеціальних рахунках у Національному банку.

Становлення і розвиток банківської системи України [18]

1991 рік

Березень. Прийняття Верховною Радою України Закону "Про банки і банківську діяльність", відповідно до якого на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР створено Національний банк України.

Жовтень. Перереєстрація створених на території України комерційних банків, що були зареєстровані колишнім Держбанком СРСР.

1992 рік

Січень. Уведення в обіг купона багаторазового використання.

Серпень. Створення Валютної біржі Національного банку України.

Вересень. Вступ України до Міжнародного валютного фонду Світового банку.

Жовтень. Вступ України до Європейського банку реконструкції та розвитку.

Листопад. Уведення в безготівковий обіг українського карбованця і вихід України зі складу держав, які використовували російський карбованець як платіжний засіб.

1993 рік

Лютий. Прийняття урядом України Декрету “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”, згідно з яким Національний банк України визнано головним валютним органом.

Червень. Створення Центральної розрахункової палати Національного банку України і Центру міждержавних розрахунків Національного банку України.

Липень. Реформування Валютної біржі Національного банку України в Українську міжбанківську валютну біржу.

1994 рік

Січень. Запровадження Національної платіжної системи з використанням електронних міжбанківських розрахунків.

Березень. Уведення в дію виробничих потужностей Банкнотної фабрики Національного банку України.

Квітень. Запровадження практики щоденного складання зведених балансів у системі Національного банку України та в банківській системі загалом.

Травень. Створення Концепції побудови грошово-банківської статистики та статистики платіжного балансу.

Вересень. Прийняття Закону України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті”.

Жовтень. Створення Банкнотно-монетного двору Національного банку України.

1995 рік

Лютий. Прийняття Порядку ведення касових операцій у національній валюті України.

Березень. Встановлення Порядку надання кредитів селянським (фермерським) господарствам.

Червень. Запровадження Інструкції про організацію роботи установ банків України з готівковим обігом.

Уведення Порядку відкриття та функціонування анонімних валютних рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів).

Вересень. Прийняття Порядку надання ліцензій Національного банку України на право здійснення комерційними банками операцій із валютними цінностями.

Прийняття Положення про кредитування.

Листопад. Прийняття Порядку формування обов'язкових резервів комерційних банків.

Грудень. Уведення в дію Положення про порядок надання індивідуальних ліцензій на відкриття резидентами рахунків у іноземних банках.

1996 рік

Березень. Затвердження Правил організації бухгалтерської та статистичної звітності в банках України.

Прийняття Положення про міжбанківські розрахунки в Україні.

Затвердження Правил здійснення конверсійних операцій з готівкою в іноземній валюті уповноваженими банками.

Травень. Затвердження нової редакції Інструкції про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті.

Серпень. Затвердження нової редакції Інструкції про безготівкові розрахунки в господарському обігу України.

Вересень. Випуск в обіг національної валюти України, якою стала гривня та її сота частина - копійка.

1997 рік

Лютий. Прийняття Інструкції про порядок підготовки, видання, реєстрації, надсилання та систематизації нормативно-правових актів Національного банку України.

1998 рік

Травень. Затвердження Положення про порядок видачі банкам ліцензій на здійснення банківських операцій.

1999 рік

Травень. Прийняття Верховною Радою України Закону "Про Національний банк України".

2000 рік

Лютий. Затвердження Положення про валютний контроль.

Серпень. Затвердження Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень.

Контрольні запитання

1. Що означають поняття “банківська система”, “банківська діяльність”?
2. Визначте поняття “банківське законодавство” і назвіть основні нормативні акти, що регулюють банківську діяльність.
3. Що таке банк і які його функції ?
4. Яку роль виконує банківська система у державі?
5. У чому проявляється подвійна природа Національного банку України?
6. Які специфічні функції виконує Національний банк України?
7. Що відноситься до другого рівня банківської системи України?
8. Які банки мають назву “універсальні”?
9. Як держава здійснює контроль за діяльністю комерційних банків і яким чином обмежує кредитні, валютні та інші ризики?
10. Охарактеризуйте становлення банківської системи України.

ТЕМА 2

Правовий статус та функції Національного банку України

Національний банк України є центральним банком держави. Юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи його організації визначаються Конституцією України, Законами України “Про Національний банк України”, “Про банки і банківську діяльність”, а також іншими нормативними актами України. НБУ діє на підставі Статуту, затвердженого Постановою Президії Верховної Ради України від 7.10.1991 р.

НБУ знаходиться у власності держави і представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними організаціями вищого рівня.

Національний банк у своїй діяльності підзвітний Верховній Раді України, має автономний статус у системі органів виконавчої влади, є незалежним при вирішенні питань, які відносяться до компетенції центрального банку.

Згідно з конституцією НБУ має право законодавчої ініціативи, а також право на видання нормативних актів з питань, що входять до його повноважень: інструкцій, положень, правил.

НБУ є юридичною особою і володіє відокремленим майном, яке є державною власністю і знаходиться у банку на правах повного господарського відання. Джерелами формування майна Національного банку є статутний фонд на момент створення банку і доходи, одержані від банківської діяльності, які утворюються за рахунок надання позичок і гарантій, дисконтування векселів, продажу цінних паперів та інших операцій. Розмір статутного капіталу НБУ становить 10 мільйонів гривень і може бути збільшений за рішенням Ради НБУ.

Національний банк є економічно самостійним суб'єктом, який здійснює свою діяльність за рахунок власних коштів у межах затвердженого кошторису, а в окремих випадках – за рахунок коштів Державного бюджету України.

НБУ не відповідає по зобов'язаннях комерційних банків, органів державної влади, і, навпаки, вони не відповідають по зобов'язаннях НБУ, за винятком випадків, коли такі зобов'язання взяті добровільно.

Згідно з Конституцією України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Крім того, відповідно до Закону України "Про Національний банк України" до найважливіших функцій НБУ відносяться:

- розробка і реалізація грошово-кредитної політики;
- проведення емісії грошей;
- розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків II рівня (функція "банка банків");
- розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави (функція "фірмового банку держави");
- зберігання централізованого золотовалютного запасу;
- банківський нагляд і контроль.

Розробка і реалізація грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика (монетарна політика) – сукупність заходів НБУ, спрямованих на регулювання пропозиції маси грошей, головною метою яких є підтримування стабільності національної валюти. При розробці та здійсненні монетарної політики переслідуються стратегічні, проміжні та тактичні цілі.

Стратегічні цілі - це кінцеві цілі загальноекономічної політики держави: утворення такого суспільного виробництва, при якому буде забезпечена повна громадська зайнятість, стабільність цін (утримання інфляції, стабілізація платіжних відносин із зовнішнім світом).

Проміжні цілі - це стимулювання ринкової кон'юктури на товарному і грошовому ринках. Товарний ринок являє собою сукупність існуючих і потенційних продавців і покупців. Грошовий ринок - це ринок грошей і капіталів (рис.1).

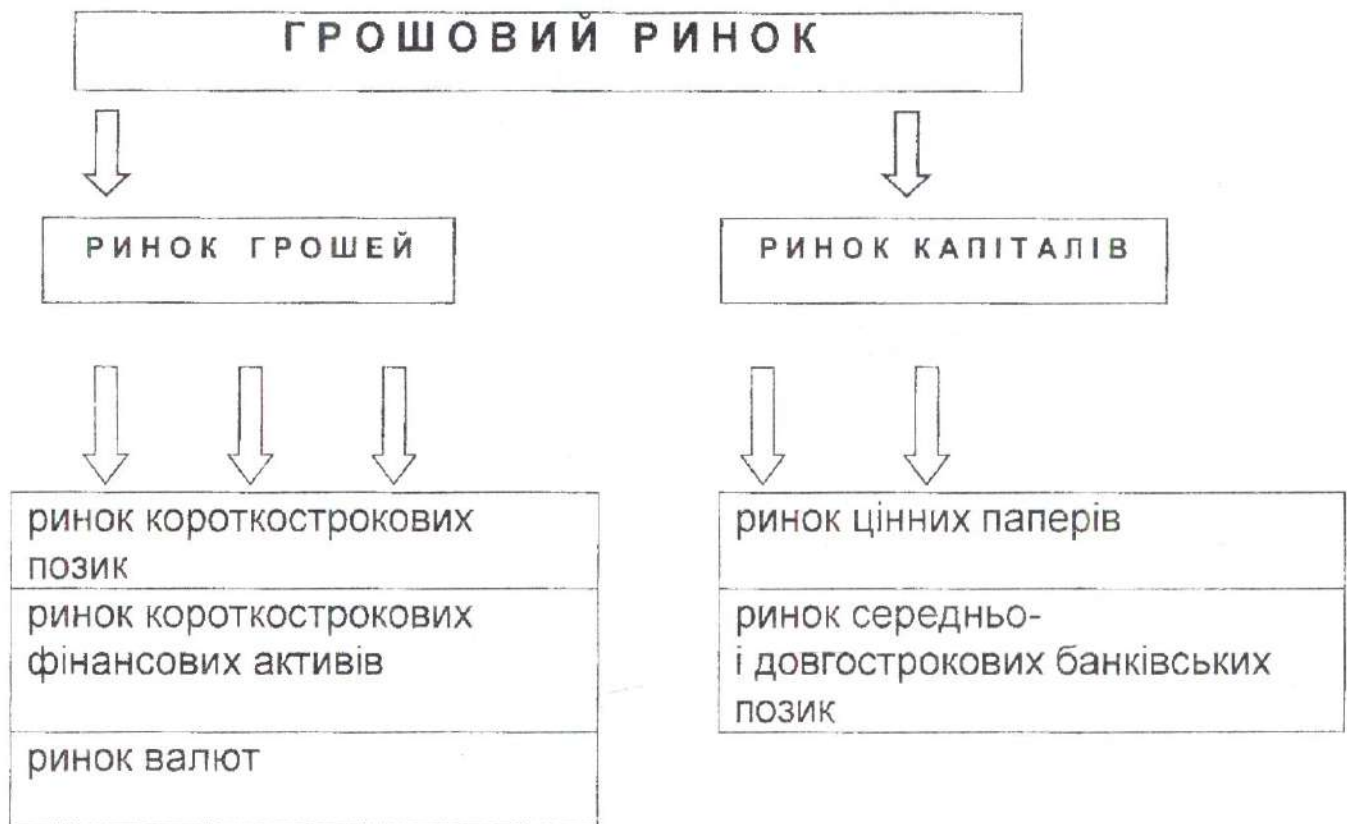

Рис.1

Змінюючи масу грошей в обороті та рівень процентної ставки, можна змінити рівень пропозиції грошей і попиту на товари, а через це - вплинути на рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості.

Тактичні цілі носять оперативний і короткостроковий характер і повинні забезпечувати досягнення проміжних цілей.

Для досягнення тактичних цілей світова практика розробила такі інструменти:

- проведення політики відкритого ринку;
- проведення облікової (дисконтової) та ломбардної політики;
- проведення політики обов'язкових резервів.

Політика відкритого ринку полягає в зміні обсягу купівлі та продажу центральним банком цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави). Це приводить до зміни резервів комерційних банків, тобто зменшення (збільшення) маси грошей в обороті, до зміни

пропозиції грошей, попиту на товар, рівня процентних ставок у потрібному для центробанку напрямку.

Центральний банк продає державні цінні папери комерційним банкам або дилерам, коли йому необхідно зменшити або стабілізувати масу грошей в обігу, знизити платоспроможний попит, знизити інфляцію. Якщо центробанку потрібно збільшити масу грошей в обігу, то він купує цінні папери, що приведе до підвищення попиту на товар, збільшення пропозиції грошей, вартості цінних паперів.

Купівля і продаж цінних паперів на відкритому ринку вважається найбільш гнучким і ефективним інструментом грошово-кредитної політики.

Облікова (дисконтова) і ломбардна політика базується на функції центрального банку як кредитора останньої інстанції. Комерційні банки звертаються за кредитом до центрального банку, коли в них існує тимчасовий дефіцит коштів на своїх рахунках. Таку позику комерційні банки отримують на короткий термін у разі врахування комерційного векселя (дисконтовий кредит) або застави інших цінних паперів (ломбардний кредит).

Політика обов'язкових резервів полягає у визначенні центральним банком для комерційних банків норми обов'язкових резервів. Обов'язкові резерви - це грошові кошти комерційних банків, які повинні зберігатися на спеціальних рахунках у Національному банку і визначаються як процент до зобов'язань комерційного банку.

Проведення емісії грошей

Емісія грошей – це випуск центральним банком банкнот і монет, котрі є єдиними платіжними засобами для всіх суб'єктів грошового ринку України. Обсяги емісії грошей регулюються центральним банком з урахуванням загальних задач його грошової політики. Сам механізм випуску банкнот і монет полягає у продажі їх комерційним банкам на їх рахунки в НБУ.

Центральний банк також здійснює емісію безготівки (деPOSITIV), але тут він не є монополістом.

Розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків II рівня

Виконуючи функцію "банка банків", центральний банк пропонує комерційним банкам такі послуги:

- веде рахунки, на яких зберігаються резерви, і здійснює з них платежі за зобов'язаннями комерційних банків;
- видає комерційним банкам і приймає від них готівку;

- надає комерційним банкам короткострокові позики для підтримки їх ліквідності;
- організує безготівкові розрахунки на національному рівні.

Розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави

Виконуючи функцію “фірмового банку держави”, центральний банк здійснює такі операції:

- веде розрахунки державних організацій та установ, виконує платежі за їх дорученням (за дорученням центрального банку ці операції можуть виконувати також комерційні банки);
- за дорученням уряду випускає та розміщує нові цінні папери;
- купує державні цінні папери на вторинному ринку та вживає заходів відносно курсу цих паперів;
- за проханням уряду, як виняток, надає йому прями касові кредити;
- бере участь в кредитних операціях на світових фінансових ринках.

Зберігання централізованого золотовалютного запасу

Золото і валюта зберігаються у резервах центрального банку для забезпечення стабільності національної валюти шляхом валютної інтервенції.

Банківський нагляд і контроль

Центральний банк здійснює такі контрольні дії:

- видає ліцензію та дозвіл на створення комерційних банків, а також їх реєструє;
- виконує поточний контроль за діяльністю комерційних банків;
- у разі порушення комерційним банком чинного законодавства позбавляє комерційний банк ліцензії або вживає відповідних заходів економічного впливу.

Контрольні запитання

1. Дайте характеристику правового статусу НБУ.
2. Які функції виконує Національний банк України і що є його основною функцією?
3. До якої гілки влади відноситься НБУ і кому він підзвітний у своїй діяльності?
4. Які повноваження має НБУ у виданні нормативних актів?

5. Що є джерелом формування майна Національного банку?
6. В чому проявляються контрольні функції НБУ?
7. Які заходи застосовує НБУ до комерційних банків?
8. Що містить поняття "політика відкритого ринку"?
9. Що містить поняття "облікова та ломбардна політика"?
10. Як НБУ здійснює грошову емісію?

ТЕМА 3

Правове положення, організаційно-правові форми створення, види і функції комерційних банків України

На другому рівні банківської системи знаходяться комерційні банки. Порядок їх створення і діяльності визначається Законами України "Про банки і банківську діяльність" від 20.03.1991 р., "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р., "Про цінні папери і фондову біржу" від 18.06.1991 р., "Про підприємництво" від 7.02.1991 р., а також Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень від 31.08.2001р. та ін.

Комерційні банки - це автономні, незалежні, комерційні підприємства особистого типу, що організують та здійснюють рух позичкового капіталу з метою одержання прибутку.

До основних функцій комерційних банків відносяться:

- 1) мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх у капітал;
- 2) кредитування підприємств, держави, населення;
- 3) проведення розрахунків і платежів у господарстві;
- 4) надання економічної та фінансової інформації.

Комерційні банки є юридичними особами. Вони володіють майном на правах власності або повного господарського відання, мають статутний фонд, який формується за рахунок власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників у грошовій формі та відображується на самостійному балансі банку. Комерційні банки утворюють також резервний, страховий та інші фонди.

Сукупність грошових коштів, які знаходяться в розпорядженні банку та використовуються для виконання активних операцій, називають **ресурсами (капіталом) комерційного банку**.

Ресурси комерційного банку бувають власні, залучені та позичені.

Власний капітал комерційного банку складає незначну частину в сукупному капіталі. Якщо для виробничого підприємства вважається нормальним, що власний капітал складає 50% від сукупного капіталу, то для банку є нормальним 8%, тобто банк в основному користується "чужими" грошима, а власні гроші використовує на страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також на покриття можливих збитків у банківській діяльності.

В свою чергу, власний капітал комерційного банку поділяється на основний і додатковий. Основний власний капітал складається із статутного, страхового та резервного фондів, а також фондів економічного стимулювання. Додатковий власний капітал формується з невикористаних резервів, які надані для страхування активних операцій, а також нерозподіленого прибутку.

У складі основного капіталу головне місце займає статутний капітал (фонд), порядок формування якого залежить від форми організації комерційного банку. Розмір статутного фонду визначається самостійно засновниками (акціонерами) банку, але не може бути меншим за розмір, встановлений НБУ. Статутний капітал банку створюється тільки за рахунок власних коштів. Формувати статутний капітал за рахунок кредитів інших банків або кредитів НБУ заборонено.

Таким чином, розміри власного капіталу кожним комерційним банком визначаються самостійно при виконанні таких умов:

1. Розмір статутного капіталу комерційного банку має бути не менше встановленого НБУ.

2. Залучені та позичені кошти не повинні перевищувати більше ніж у 12 разів розмір власного капіталу комерційного банку.

Так здійснюється регулювання та контроль з боку НБУ за діяльністю комерційних банків для забезпечення їх платоспроможності.

До **позичених ресурсів** відносяться кошти, залучені від юридичних і фізичних осіб шляхом депозитних операцій, отримані від продажу облігацій, а також кредити від інших банків та від НБУ.

Комерційні банки можуть бути різних форм власності та різної специфікації.

За формою власності існують такі банки:

- **державні;**
- **приватні;**
- **кооперативні;**
- **змішаної форми власності.**

Залежно від кола операцій, що виконуються банками, вони поділяються на такі:

- **універсальні**, які виконують широке коло банківських операцій;
- **спеціалізовані**, що здійснюють деякі банківські операції, пов'язані з особливостями господарської діяльності підприємств, специфікою виробництва та збуту продукції. За спеціалізацією банки можуть бути:

- *ощадними;*
- *інвестиційними;*
- *іпотечними;*
- *розрахунковими (кліринговими).*

Банк набуває статусу спеціалізованого банку (крім ощадного) у разі, якщо більше 50% його активів є активами одного типу:

- для інвестиційного банку - це емісія та розміщення цінних паперів, що здійснюються за рахунок коштів приватних інвесторів;
- для іпотечного банку - це активи, розміщені під заставу землі або нерухомого майна;
- для розрахункового (клірингового) банку - це активи, що розміщуються на клірингових рахунках.

Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку в разі, якщо більше 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Банки створюються у формах:

- **акціонерного товариства (АТ)**, засновниками, акціонерами (учасниками) якого можуть бути юридичні та фізичні особи, частка кожного з яких не повинна перевищувати 35% статутного фонду комерційного банку;

- **товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ);**

- **кооперативного банку**, клієнтами якого можуть бути тільки його учасники; мінімальна кількість учасників кооперативного банку має бути не менше ніж 50 осіб, кожна з яких незалежно від розміру своєї участі в капіталі банку (паю) має право тільки одного голосу.

Реєстрація банків здійснюється Національним банком шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Реєстрація комерційного банку здійснюється після подачі необхідних для цього документів та перевірки фінансового стану і репутації засновників банку, професійної придатності рекомендованого керівництва банку, наявності відповідальної матеріально-технічної бази. Комерційний банк одержує статус юридичної особи з моменту його реєстрації і отримання ліцензії на здійснення банківських операцій.

Засновниками комерційних банків можуть бути як українські, так і іноземні юридичні та фізичні особи. Законом України "Про банки і банківську діяльність" визначено коло осіб, що не мають право бути

засновниками банків. До таких належать військовослужбовці, посадові особи правоохоронних та державних контролюючих органів. Також не можуть виступати засновниками комерційних банків місцеві Ради, політичні партії, профспілкові організації.

Комерційні банки можуть об'єднуватись в спілки, асоціації та інші об'єднання для координації своєї діяльності та захисту своїх інтересів, а також відкривати як на території України, так і за її межами філії, представництва та відділення, які не є юридичними особами.

Філії - це відокремлені підрозділи банку, що мають свої субкореспондентські рахунки і здійснюють усі або деякі з тих операцій, на проведення яких має ліцензію головний банк.

Представництва - це відокремлені підрозділи банку, що мають право тільки представляти інтереси банку, але не мають права виконувати банківські операції.

Відділення можуть відкривати банки та їх філії, виділені на окремий баланс. Відділення можуть розташовуватись у межах території області, що є підвідомчою територіальному управлінню Національного банку, яке здійснює нагляд за діяльністю банку або філії відповідно.

Організаційна структура і управління комерційним банком регламентуються його статутом. Органами управління акціонерного банку можуть бути загальні збори акціонерів, рада і правління банку.

Загальні збори акціонерів є вищим органом управління акціонерного банку. Рада банку здійснює контрольні функції та повноваження акціонерів як колективного власника. Правління банку здійснює оперативне управління і керівництво поточною діяльністю банку, а також виконує передані йому загальними зборами акціонерів функції.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю банку здійснює ревізійна комісія банку.

Контрольні запитання

1. Розкрийте роль комерційних банків в економічній системі країни.
2. Який порядок створення та реєстрації комерційних банків?
3. Які встановлені вимоги до засновників комерційного банку?
4. З чого складаються ресурси комерційних банків?
5. Які існують види комерційних банків і у яких організаційно-правових формах можливе створення комерційних банків?
6. Які є форми об'єднань комерційних банків?
7. Ким визначається розмір статутного фонду комерційного банку?

8. Чому сучасні комерційні банки називають “універмагами фінансових послуг”?

9. Як здійснюється управління комерційним банком?

10. Який правовий статус мають і які функції виконують філії, представництва та відділення комерційних банків?

ТЕМА 4

Операції та послуги комерційних банків

Комерційні банки здатні здійснювати широке коло операцій і надавати велику кількість різноманітних послуг. Перелік операцій, що можуть виконувати комерційні банки, надається в Законі України “Про банки і банківську діяльність”. Комерційним банкам заборонена діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі, страхування.

Всі операції комерційних банків умовно можна розподілити на такі:

- 1) активні;
- 2) пасивні;
- 3) банківські послуги.

Активні операції - це операції, за допомогою яких комерційний банк розміщує власний і залучений капітал з метою отримання прибутку, у формах:

- надання кредитів;
- вкладення коштів у цінні папери;
- вкладення коштів у нерухомість.

Кредитування є основним видом активних операцій комерційних банків.

Правові основи надання, використання і повернення кредитів, а також регулювання взаємовідносин між суб'єктами в процесі кредитування визначені Положенням НБУ “Про кредитування” від 28.09.95 р. Відповідно до Положення *кредит* - це позичковий капітал банку в грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах додержання принципів повернення, терміновості, платності, забезпеченості та цільового використання.

Принципи повернення і терміновості означають, що позика, надана банком, має бути повернена в строго обумовлений термін, який вказується в кредитній угоді (договорі, контракті). Порушення цього принципу означає, що строковий борг перетворюється в прострочену заборгованість, і тоді нові кредити не видаються, а по наданих раніше запроваджуються штрафні санкції. Кредити на нове будівництво, технічне переозброєння, реконструкцію та поширення

виробництва, тобто на створення та оновлення основного капіталу, видаються на середні та тривалі строки.

Принцип цільового характеру означає, що надані кредити можливо використовувати тільки на ті цілі, що вказані в кредитному договорі (контракті).

Принцип забезпеченості кредиту означає, що банки надають кредити, як правило, під заставу майна, з метою захистити свої інтереси і не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника. Забезпечення кредитів може також здійснюватись заставою цінних паперів, продукції на стадії виготовлення, порукою інших юридичних або фізичних осіб.

Забезпеченість кредиту передбачається окремим пунктом у кредитному договорі або укладанням окремого договору про заставу (Додаток А).

Комерційні банки в окремих випадках можуть надавати і не забезпечені майном кредити – *бланкові кредити*, але вони мають обмежене використання у зв'язку з високим ступенем ризику неповернення кредиту. Тому бланковий кредит видається під високий відсоток і потребує детального вивчення позичальника.

Принцип платності означає, що за користування кредитом клієнт платить банку процент, розмір якого залежить від строку, виду, суми кредиту, а також від того, чи була у позичальника раніше прострочена кредитна заборгованість.

Надання клієнтам позик здійснюється у рамках кредитних ресурсів банку.

Забораються надавати кредити на таке:

- а) покриття збитків від господарської діяльності позичальника;
- б) формування та збільшення статутного фонду господарських товариств;
- в) придбання цінних паперів будь-яких підприємств.

Усі взаємовідносини між клієнтом і банком стосовно кредитування вирішуються на договірній основі шляхом укладення кредитного договору (Додаток Б), в основу якого покладено відносини позики. В кредитному договорі обов'язково вказуються мета, сума та строк кредиту, умова його видачі та погашення, форми забезпечення, відсоткові ставки, права на обов'язки сторін стосовно видачі та погашення кредиту, перелік документів і періодичність, з якою позичальник повинен надавати їх банку.

У процесі видачі кредиту банк несе певні кредитні ризики, застрахуватися від яких можливо за допомогою:

- а) лімітування кредитів;
- б) диверсифікації кредитів;
- в) вивчення та оцінки платоспроможності клієнта;

г) додержання вимог до достатнього забезпечення кредиту.

Лімітування кредитів - засіб установлення конкретному позичальнику суми найбільшої (максимальної) заборгованості.

Активні комерційні банки дуже часто використовують лімітований кредит – кредитну лінію. *Кредитна лінія* – це юридично оформлене зобов'язання банку перед позичальником щодо надання останньому протягом оговореного строку кредитів у розмірах, установлених за згодою сторін. Кредитна лінія має ряд переваг як для позичальника, так і для кредитора, а саме:

- позичальник отримує можливість точно оцінити перспективи своєї діяльності, бо при відкритті кредитної лінії банк гарантує надання кредиту незалежно від ситуації на грошовому ринку;

- банк-кредитор має можливість ретельно ознайомитись з діяльністю позичальника, бо для відкриття кредитної лінії останній зобов'язаний надати на вимогу банку пакет відповідних документів;

- як позичальник, так і кредитор мають можливість зменшити накладні витрати та затрати часу, пов'язані з проведенням переговорів та оформленням кредитних угод.

Диверсифікація кредитів - це розподілення виданих кредитів між якомога більшою кількістю різних суб'єктів-позичальників. Чим більше позичальників отримують кредит, тим за інших рівних умов буде нижча ступінь ризику неповернення боргу, бо імовірність банкрутства багатьох позичальників одночасно нижче, ніж одного позичальника.

З метою забезпечення дотримання комерційними банками принципу диверсифікації кредитів НБУ встановив такий економічний норматив, як *максимальний розмір ризику на одного позичальника*, за яким розмір кредиту, наданого одному позичальнику, не повинен перевищувати 20% власних коштів банка-кредитора.

Для страхування кредитних ризиків банки повинні створювати спеціальні страхові фонди, а також страхувати окремі високоризикові кредитні операції в спеціалізованих страхових компаніях.

Вивчення та оцінка платоспроможності клієнта проводяться також з метою запобігання кредитних ризиків. У процесі вивчення потенційного позичальника банк повинен проаналізувати фінансовий стан позичальника та з'ясувати таке:

1) чи вчасно погашалися позичальником раніше надані кредити, в тому числі іншими банками;

2) яка ліквідність балансу клієнта;

3) як ефективно використовуються клієнтом власні та позичені кошти.

З метою *достатнього забезпечення кредиту* використовують як заставу активи, які є найбільш високоліквідними.

Комерційні банки можуть також здійснювати інші види активних операцій, які є специфічними формами кредитування:

- **лізингові операції;**
- **факторинг;**
- **форфейтинг.**

Лізингові операції комерційного банку полягають в придбанні банком (лізингодавцем) за свій рахунок майна, засобів виробництва для подальшої передачі їх у платне користування (оренду) лізингоодержувачу. Іншими словами, лізинг - це різновид довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі та погашається клієнтом у розстрочку. Використання лізингу в господарській практиці часто зумовлюється відсутністю або недостатністю коштів, особливо іноземної валюти, для придбання майна у власність користувача. Договір лізингу може бути двостороннім, укладеним між лізингодавцем і лізингоодержувачем, або тристороннім - коли третьою стороною виступає продавець майна.

Факторинг є нетрадиційною банківською операцією, що являє собою купівлю банком-фактором у клієнта права вимоги боргу. Факторинг оформлюється укладанням між банком і клієнтом спеціального договору на проведення факторингових операцій (Додаток В). Відповідно до цього договору банк, що набув права на борг, перераховує на рахунок клієнта зразу 50-90% суми боргу (в Україні, як правило, - до 80%), а 50-10% - після стягнення боргу з боржника. За факторингові операції банк одержує з клієнта плату.

Форфейтинг є різновидом факторингової операції, яка полягає в купівлі комерційним банком векселів, акцептованих імпортером, тобто експортер переуступає банку свої вимоги до покупця. Таким чином здійснюється кредитування зовнішньоекономічних операцій.

Пасивні операції - це операції, за допомогою яких комерційний банк формує свої ресурси для проведення активних операцій, а саме залучає кошти для нормального функціонування, забезпеченості своєї ліквідності, а також для отримання планового прибутку.

До пасивних операцій відносяться :

- залучення та розміщення грошових коштів на різних депозитних рахунках;
- випуск облігацій, векселів та інших боргових зобов'язань;
- отримання кредитів від НБУ і міжбанківських кредитів.

Одним із джерел поповнення ресурсів комерційних банків є міжбанківські кредити. Вони надаються стійкими у фінансовому положенні банками, що мають надлишок кредитних ресурсів. Таким банкам більш вигідно розміщувати кредити між банками, ніж надавати

кредити іншим суб'єктам господарчої діяльності. Це пояснюється тим, що банки мають більш високу надійність щодо повернення кредитних коштів.

Терміни надання міжбанківських кредитів коливаються від одного дня до шести місяців. Відсоткова ставка по міжбанківському кредиту нижче, ніж для суб'єктів господарчої діяльності, і залежить від облікової ставки НБУ.

Комерційні банки можуть придбати необхідні кошти в НБУ шляхом отримання кредитів через закриті кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік внесків на умовах двосторонніх договорів.

Кредитні аукціони є однією з форм продажу Національним банком кредитних ресурсів комерційним банкам.

До кредитних аукціонів допускаються тільки комерційні банки, які виконують такі вимоги:

- дотримуються встановлених НБУ економічних нормативів;
- своєчасно та в повному обсязі надають НБУ необхідну звітність;
- здійснюють свою діяльність протягом більше одного року з моменту реєстрації;
- не мають боргів по раніше отриманих від НБУ кредитах.

Крім того, на кредитних аукціонах існують такі обмеження:

- один комерційний банк не може отримати більше 50% запропонованого до продажу обсягу кредиту;
- сума заборгованості комерційного банку по кредитах НБУ не може більше ніж у 5 разів перевищувати власний капітал комерційного банку.

Кошти, одержані від НБУ на кредитному аукціоні, можуть у подальшому використовуватись комерційним банком для надання кредитів іншим банкам або суб'єктам господарювання.

Банківські послуги - вид діяльності банків по залученню фізичних і юридичних осіб як постійних клієнтів.

До цих послуг відносяться:

- посередницькі послуги;
- консультативні послуги;
- розрахункові послуги;
- трастові (довірчі) послуги;
- послуги зі збереження цінностей.

Посередницькі послуги полягають у здійсненні посередництва в одержанні клієнтом кредиту, в операціях з цінними паперами, валютою та майном. Наприклад, банк, що обслуговує клієнта, за його проханням бере позику в іншому банку і надає її клієнту під більш високий відсоток. Банк може також виступати гарантом свого клієнта

при наданні йому кредиту іншим банком, що оформлюється укладанням договору про надання банківських гарантій (Додаток Г).

Розрахункові послуги передбачають ведення рахунків юридичних і фізичних осіб і здійснення розрахунків за їх дорученням.

Трастові послуги комерційного банку полягають в управлінні майном і виконанні інших послуг за дорученням і в інтересах клієнта на правах його довіреної особи. Між власником майна та банком укладається угода, за якою власник передає своє майно банку, що набуває відповідних прав і виступає розпорядником майна на користь власника. За трастові операції банки одержують комісійну винагороду, яка диференційована залежно від виду здійснюваних послуг.

Послуги зі збереження цінностей - це надання банками в оренду сейфів клієнтам, зберігання цінних паперів своїх клієнтів та ін.

Контрольні запитання

1. Які види операцій здійснюють комерційні банки?
2. Назвіть принципи, що лежать в основі банківського кредитування.
3. Поясніть поняття "бланковий кредит".
4. На які цілі заборонено надавати банківські кредити?
5. Якими засобами можливо застрахуватися від кредитних ризиків?
6. Для чого відкривається кредитна лінія і які її переваги?
7. Як НБУ регулює діяльність комерційних банків з метою запобігання кредитним ризикам?
8. Поясніть поняття "лізинг", "факторинг", "форфейтинг". Чому ці операції банків відносять до активних?
9. Що містить поняття "кредитні аукціони" і які умови їх проведення?
10. Які види послуг надають комерційні банки своїм клієнтам?

Тема 5

Поняття і види цінних паперів

Цінні папери - це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Таке офіційне тлумачення поняття цінних паперів дає Закон України “Про цінні папери та фондову біржу” від 18.06.91 р.

Згідно з чинним законодавством України існують такі різновиди цінних паперів:

- акції;
- облигації;
- казначейські зобов'язання держави;
- ощадні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери.

Всі ці види цінних паперів можна поділити на три групи:

1) *пайові цінні папери*, що засвідчують участь в акціонерному капіталі, дають право на управління та отримання доходів від діяльності товариства;

2) *боргові цінні папери*, що дають право на повернення залучених коштів, одержання доходу за користування ними, але не дає прав на участь у діяльності особи, яка їх випустила (емітента);

3) *похідні цінні папери*, що пов'язані з обігом пайових і боргових цінних паперів.

Найпоширенішими серед цінних паперів є акції і облигації.

Акція – це цінний папір без установленого строку обігу, який дає право його власнику на отримання дивідендів, тобто частини прибутку акціонерного товариства (АТ), а також на участь в управлінні ним.

Господарюючий суб'єкт, який утворює уставний капітал шляхом вільної продажі своїх акцій на фондовому ринку, називається відкритим акціонерним товариством (ВАТ). У закритому АТ акції розподіляються шляхом розповсюдження серед засновників.

Види акцій:

- прості;
- іменні;
- на пред'явника;
- привілейовані.

Проста акція дає право на отримання дивідендів у розмірі, який визначається зборами акціонерів, право одного голосу в управлінні товариством, а також право на частину майна акціонерного товариства при його ліквідації пропорційно кількості акцій, що належать акціонеру.

Іменна акція – це акція з указанням імені її володаря. Громадяни вправі бути, як правило, власниками іменних акцій. Такі акції реєструють у книзі реєстрації акцій, яку веде товариство і яка містить всі відомості про кожну іменну акцію.

Акція на пред'явника - це акція, стосовно якої для засвідчення прав власника достатньо лише пред'явити цінний папір. Ці акції обертаються вільно, у книзі реєстрації акцій товариства реєструється тільки їх загальна кількість.

Привілейована акція підтверджує право власника на отримання дивідендів, розмір яких вищий, ніж по простих акціях, але право на керування АТ привілейована акція не дає. Виплати дивідендів по привілейованих акціях провадяться щорічно у розмірі, зазначеному в акції, незалежно від суми прибутку, одержаного товариством. Якщо прибуток за відповідний рік є недостатнім, то виплата дивідендів по привілейованих акціях здійснюється за рахунок резервного фонду. Привілейовані акції не можуть бути випущені на суму, що перевищує 10% статутного фонду акціонерного товариства.

Акції є власним капіталом АТ. Грошова сума, яка написана на акції, називається її номінальною вартістю. Номінальна вартість акцій має бути кратною встановленій мінімальній вартості однієї акції - 50 грн.

Реальна, або фактична вартість акції визначається залежно від попиту і пропозиції цієї акції на фондовому ринку.

Попит або пропозиція залежать від виплачуваних дивідендів, тобто від прибутковості акції.

Облігація – цінний папір, який засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка.

Таким чином, облігації випускаються на строго домовлений термін з подальшим погашенням.

Існують облігації таких видів:

- іменні та на пред'явника;
- відсоткові та безвідсоткові;
- такі, що вільно обертаються, і з обмеженим колом обігу.

Облігації всіх видів розповсюджуються серед підприємств і громадян на добровільних засадах. Як правило, облігації випускаються при нестачі власних коштів і тому вважаються позиченим капіталом.

Власник облігацій має право на отримання дивідендів першочергово порівняно навіть з власником привілейованих акцій, але так само, як і власник привілейованих акцій, не має прав на участь в управлінні АТ.

Відповідно до Закону України "Про банкрутство" при оголошенні АТ банкрутом перше право на покриття збитків серед кредиторів мають володарі облігацій, після них - привілейованих акцій і потім - володарі простих акцій.

Казначейські зобов'язання держави - вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно на добровільних засадах, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання доходу.

Ощадні сертифікати - письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку суми депозиту і процентів по ньому.

Існують такі види ощадних сертифікатів:

- строкові;
- до запиту;
- іменні;
- на пред'явника.

Вексель - цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселеутримувачу).

Випускаються такі види векселів:

- простий;
- переказний (тратта).

Простий вексель містить просту і нічим не обумовлену обіцянку сплатити визначену суму в зазначений строк у зазначеному місці.

Переказний вексель має назву "тратта" і містить письмовий наказ векселеутримувача (трасанта), адресований платнику (трасату), сплатити третій особі (ремітентові) певну суму грошей у певний строк. Ремітентом, як правило, виступає банк кредитора.

У випадку неплатоспроможності боржника при настанні терміну виплати боргу кредитор повинен опротестувати цей вексель, тобто нотаріально зафіксувати факт відмови від виплати боргу. Після цього кредитор може звертатися до суду.

Таким чином, переказний вексель відрізняється від простого тим, що векселедавець сам платіж не здійснює, а перекладає цей обов'язок на свого боржника, який і стає платником за векселем.

Порядок використання векселів у господарському обороті України регулюється Законом України "Про обіг векселів в Україні" від 21.12.2001 р.

Приватизаційні папери - це особливий вид державних цінних іменних паперів, що засвідчують право власника на безоплатне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. Умови використання та обігу приватизаційних паперів визначені Законом України "Про приватизаційні папери" від 6.03.1992 р.

Чинне законодавство передбачає різноманітні операції з цінними паперами. Так, комерційні банки та інші юридичні особи мають право

займатися емісійними операціями - випуском в обіг цінних паперів. У банківській практиці поширене кредитування під забезпечення цінними паперами, здійснення операцій виконання по цінних паперах, а також зберігання цінних паперів своїх клієнтів. Банки можуть виступати повіреними або комісіонерами свого клієнта при купівлі-продажу цінних паперів, а також купувати або продавати цінні папери від свого імені.

Цінні папери обертаються на ринку цінних паперів, що має назву "фондовий ринок". Існують первинний і вторинний фондові ринки.

Первинний ринок є ринком перших і повторних випусків (емісій) цінних паперів, на якому відбувається їх первинне розміщення (андеррайтинг). На вторинному ринку здійснюється обіг раніше емітованих на первинному ринку цінних паперів, тобто їх перерозподіл.

Існує кілька місць проведення операцій з цінними паперами:

- повна фондова біржа - для торгу приймаються акції тільки великих і надійних компаній, що мають стаж бездоганної роботи не менше п'яти років і продають через біржу не менше 25% своїх акцій;

- позасписковий біржовий ринок, який обслуговує компанії, що не потрапили на повну біржу, мають трирічний стаж бездоганної роботи і продають на біржі не менше 10% своїх акцій;

- торгівля "з прилавка", що здійснюється цінними паперами підприємств, результати діяльності яких не дають їм змоги потрапити на фондову біржу;

- "третій ярус" - теж позабіржовий ринок, відмінність якого від торгівлі "з прилавка" полягає в тому, що тут діють такі ж самі правила угод, що і на біржі.

Контрольні запитання

1. Що означають поняття "цінні папери", "ринок цінних паперів"? Які існують види цінних паперів?

2. В чому основна різниця між пайовими і борговими цінними паперами?

3. Чим відрізняються прості і привілейовані акції?

4. Що таке номінальна і реальна вартість акції і які ставляться до них вимоги?

5. Який існує порядок обігу іменних акцій?

6. Які встановлено гарантії виплати дивідендів по привілейованих акціях у разі, якщо доходи підприємства у відповідному році нижче запланованих?

7. Які переваги мають володарі облігацій перед власниками інших цінних паперів при оголошенні АТ банкрутом?

8. Чим відрізняється простий вексель від переказного?
9. Які операції з цінними паперами здійснюють комерційні банки та інші юридичні особи?
10. Визначте поняття "первинний фондовий ринок" і "вторинний фондовий ринок".

Тема 6

Правові основи розрахунків у господарському обігу

Важливою функцією банків є організація розрахунково-касового обслуговування господарюючих суб'єктів. У процесі господарської діяльності при виконанні укладених договорів підприємства, організації, інші суб'єкти здійснюють взаємні розрахунки. Таким чином, розрахунки являють собою систему організації та регулювання платежів за грошовими вимогами та зобов'язаннями.

Розрахунки здійснюються як готівкою, так і у безготівковій формі.

Сфера застосування **розрахунків готівкою** між юридичними особами істотно обмежена і регулюється Постановою Правління НБУ "Порядок ведення касових операцій в національній валюті України" (від 02.02.1995 р. з наступними змінами і доповненнями).

Готівкові розрахунки підприємств та індивідуальних підприємців між собою, а також з громадянами провадяться як за рахунок коштів, одержаних у касі банку, так і за рахунок виручки, отриманої від реалізації товарів (робіт, послуг), крім виплат, пов'язаних з оплатою праці та виплатою дивідендів. Але при цьому сума готівкового платежу за один день не повинна бути більше ніж 3 тис. грн. (кількість підприємств, з котрими провадяться розрахунки, та платіжних доручень, за якими здійснюються розрахунки, не обмежується).

Всі розрахунки готівкою мають провадитись з оформленням документів, що засвідчують факт їх цільового витрачання: податкових накладних, прибуткових і видаткових касових ордерів, касового або товарного чеків, квитанцій, договору купівлі-продажу, актів виконання робіт та ін.

Комерційні банки встановлюють для підприємств, що мають рахунки в установах цих банків, *ліміти залишку готівки в касі на кінець робочого дня*. Готівка понад визначені розміри має здаватися до банку в порядку і строки, встановлені установою банку для зарахування на рахунки підприємств, а потім вільно отримуватися з банку на цілі, вказані у чеку. Порядок встановлення лімітів залишку готівки в касі регулюється Інструкцією НБУ "Про організацію роботи з

готівкового обігу установами банків України" (від 20.06.1995 р. зі змінами і доповненнями від 13.10.1997 р.).

За порушення норм з регулювання обігу готівки до порушників застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафів. Контроль за додержанням встановлених вимог здійснюється комерційними банками, органами Державної податкової адміністрації, органами Державної контрольно-ревізійної служби та іншими органами, що мають відповідні повноваження.

Безготівкові розрахунки здійснюються через банки шляхом переведення коштів з поточних (розрахункових) рахунків платників на поточні (розрахункові) рахунки одержувачів. Таким чином, у розрахункових безготівкових правовідносинах беруть участь три суб'єкти:

- 1) продавець-одержувач коштів;
- 2) покупець-платник;
- 3) банк.

Розрахункові відносини між цими суб'єктами регулюються як цивільно-правовими, так і фінансово-правовими нормами. Так, договірні відносини між продавцем і покупцем, з яких випливають грошові зобов'язання, а також договірні відносини між банком і клієнтом з приводу відкриття рахунків і здійснення розрахунково-касового обслуговування, регулюються нормами цивільного права, регламентація прав і обов'язків власника рахунка і банку - нормами фінансового права.

Основними нормативними актами, що регулюють безготівкові розрахункові відносини, є Інструкція НБУ "Про безготівкові розрахунки в господарському обороті" від 28.08.1996 р., Інструкція НБУ "Про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті" від 27.05.96 р. із змінами, внесеними 04.02.98 р., Положення про міжбанківські розрахунки в Україні від 23.01.1996 р.

Згідно з чинним законодавством юридичні і фізичні особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності, зобов'язані зберігати свої кошти, як власні, так і позичкові, на рахунках в установах банку, за винятком залишків готівки в їх касах у межах встановленого банком ліміту. Рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів банківських операцій відкриваються у будь-яких банках України за вибором клієнта і за згодою цих банків.

Суб'єкти господарювання мають право відкривати по одному поточному рахунку в національній та іноземній валюті не більше ніж в двох установах банків. При відкритті більше одного поточного рахунку один визначається як основний і на ньому обліковується заборгованість, що списується (стягується) в безспірному порядку.

Банки приймають до виконання доручення від платників тільки в межах тих коштів, що є на їх рахунках.

З метою зберігання коштів і проведення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності в установах банку відкриваються різні за правовим режимом рахунки:

- поточні;
- бюджетні;
- кредитні;
- депозитні (вкладні).

Крім того, банки можуть відкривати тимчасові, валютні, контокорентні, відкриті рахунки, рахунки типу "Н" і "П", кореспондентські рахунки комерційних банків, а також здійснювати розрахунки в системі електронних платежів "клієнт-банк".

Поточні рахунки відкривають підприємствам усіх видів і форм власності для зберігання коштів і здійснення всіх видів банківських операцій за поданням підприємством заяви у банк, як того вимагає законодавство. Але передумовою відкриття суб'єктові господарювання рахунку в банку і ведення цього рахунку банком є укладення між ними договору на здійснення розрахунково-касового обслуговування (Додаток Д). За цим договором власник рахунка зобов'язується зберігати кошти в банку і розпоряджатися ними відповідно до встановлених правил, а банк - забезпечувати зберігання коштів, а також здійснювати операції по зарахуванню коштів на рахунок власника та списанню їх з дозволу власника. За касове обслуговування банк одержує від клієнта плату. Оплата послуг, що надаються банком, здійснюється відповідно до затверджених тарифів. Комерційні банки користуються тимчасово вільними коштами своїх клієнтів і сплачують їм за це плату в розмірах, визначених у договорі між банком і клієнтом.

Бюджетні рахунки відкривають організаціям, які утримуються за рахунок державного або місцевого бюджету і яким виділяють кошти для цільового їх використання.

Кредитні рахунки відкривають на договірній основі, і призначені вони для обліку кредитів, які надані шляхом оплати розрахункових документів або перерахування на поточний рахунок позичальника відповідно до умов кредитної угоди.

Депозитні рахунки відкривають в банках фізичним і юридичним особам на підставі депозитного договору (Додаток Е) для зберігання коштів на визначений строк. За договором банківського депозиту комерційний банк, який прийняв кошти від вкладника або кошти, що надійшли на рахунок вкладника від іншої особи, зобов'язується виплатити вкладникові суму депозиту (вкладу) та нараховані відсотки на умовах та у порядку, що передбачені договором.

Депозити бувають таких видів:

- до запити;
- строкові;
- іменні;
- на пред'явника.

Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунка забороняються.

Тимчасові рахунки відкривають підприємствам, що знаходяться на стадії утворення і формування статутного фонду. Відкривають такі рахунки за заявою одного із засновників. Після державної реєстрації підприємства та надання йому статусу юридичної особи відкривають постійний поточний рахунок.

Валютні рахунки відкривають підприємствам, організаціям, фізичним особам-суб'єктам підприємницької діяльності для зберігання коштів і проведення розрахунків в іноземній валюті. Порядок здійснення валютних операцій з таких рахунків підприємств регулюється державою і становить частину її валютної політики. До нормативних актів, що регулюють дане питання, відносяться насамперед Закон України "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті" від 23.09.1994 р., Декрет Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" №15-93 від 19.02.1993 р.

Контокорентні рахунки використовуються дуже рідко і являють собою єдині рахунки двох партнерів. Такі рахунки використовуються найчастіше при кооперативних поставках, в компенсаційних угодах, при товарних кредитах.

Відкриті рахунки застосовуються при взаєморозрахунках між організаційно-, фінансово-, господарчозалежними суб'єктами, наприклад, при поставках або взаєморозрахунках між материнською та дочірньою компаніями в концерні або корпорації.

Рахунки типу "Н" відкривають офіційним представництвом (іноземним дипломатичним, консульським, торговельним і т.д.), представництвом юридичних осіб-нерезидентів, що мають індивідуальні ліцензії на відкриття рахунка типу "Н". Кошти з рахунка типу "Н" можуть бути використані на утримання офіційного представництва, статутну діяльність юридичної особи-резидента, не пов'язану з підприємницькою діяльністю в Україні.

Рахунки типу "П" відкриває уповноважений банк постійним представництвом іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій, створених у будь-якій організаційній формі без статусу юридичної особи, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність нерезидента на території України.

При здійсненні **розрахунків у системі електронних платежів “клієнт-банк”** юридичною підставою для входження клієнта в систему електронних платежів “клієнт-банк” і оброблення його електронних документів банком є окремий договір між клієнтом і банком.

Кореспондентські рахунки комерційних банків - це рахунки для обліку розрахунків, які виконує одна кредитна установа за дорученням і на кошти іншої на підставі укладеного між ними кореспондентського договору. Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється відповідно до “Положення про відкриття і функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та у гривнях” від 26.03.1998 р.

Безготівкові розрахунки можуть здійснюватись в різних правових формах. Конкретна форма розрахунків між платником і одержувачем коштів визначається при укладенні договору.

Банки списують кошти з рахунків підприємств тільки за розпорядженням їх власників, крім безспірного списання коштів за рішенням суду, господарського суду, а також в інших передбачених законом випадках. Усі операції здійснюються на підставі розрахункових документів таких установлених форм:

- платіжних доручень;
- платіжних вимог-доручень;
- акредитивів;
- платіжних вимог;
- інкасових доручень;
- чеків;
- векселів;
- банківських пластикових платіжних карток.

Найпоширенішою формою безготівкових розрахунків є платіжне доручення.

Платіжне доручення - письмове розпорядження клієнта банку на перерахування визначеної суми зі свого рахунка на рахунок клієнта. Платіжні доручення приймаються банками до виконання протягом десяти календарних днів з дня виписки. Застосовуються як при оплаті фактично поставленої продукції, за виконані роботи або надані послуги, так і в порядку попередньої оплати продукції, робіт, послуг.

Платіжна вимога-доручення - це вимога постачальника до боржника сплатити на підставі наданих документів, що підтверджують факт виконання постачальником своїх зобов'язань, вартість продукції (робіт, послуг). За формою являє собою документ, що складається з двох частин:

1) вимоги постачальника, що є одержувачем коштів, до покупця-боржника, що є платником коштів;

2) доручення платника своєму банку на перерахування з його рахунка певної суми.

Верхня частина (вимога) заповнюється постачальником-одержувачем коштів і передається платнику, котрий у разі згоди з вимогою заповнює нижню частину документа (доручення) і передає у свій банк для здійснення платежу.

На практиці таку форму розрахунків використовують по виконаних зобов'язаннях, але немає перешкод для застосування цієї форми розрахунків і для здійснення попередньої оплати.

Акредитив - це засіб небезпечної передплати, коли розрахунки здійснюються за рахунок спеціально заброньованих для цього коштів.

Акредитив як документ містить перелік умов, виконуючи які продавець отримує кошти на свій рахунок. Акредитив у банку продавця відкривається на строго домовлений час, і якщо продавець не встигає зняти з нього грошові кошти, то покупець через свій банк закриває акредитив.

Відносини складаються між чотирма інстанціями: продавцем, покупцем, банком продавця, банком покупця. Механізм відносин показано на рис. 2.

Рис. 2

Механізм відносин при розрахунках за допомогою акредитиву такий:

1 - покупець дає розпорядження своєму банку відкрити акредитив у банку продавця;

2 - банк покупця виконує розпорядження свого клієнта і відкриває акредитив у банку продавця;

3 - банк продавця повідомляє продавця про перелік умов, за якими продавець отримує грошові кошти або валюту на свій рахунок;

4 - продавець перевіряє, чи відповідають умови акредитива умовам контракту, і якщо відповідають, то терміново відправляє

продукцію покупцю або дає вказівку експедитору на відповідну процедуру;

5 - продавець направляє в свій банк товаросупровідну та товаророзпорядчу документацію, що підтверджує виконання ним своїх зобов'язань за контрактом;

6 - банк продавця перевіряє, чи відповідають ці документи умовам відкритого акредитива, і якщо відповідають, то терміново відправляє кошти на рахунок продавця;

7 - банк продавця відправляє документи в банк покупця;

8 - банк покупця передає документи покупцю;

9 - покупець з документами прибуває на митницю або на склад і отримує товар.

Цей засіб безготівкових розрахунків виявляється найпривабливішим для продавця, бо він стовідсотково гарантує надходження коштів за товар.

Існує декілька видів акредитивів:

- з правом відклику і без права відклику; з правом відклику – коли покупець може відізвати акредитив без згоди продавця;

- підтверджений і непідтверджений; якщо за банк покупця виступає гарантом інший банк, то це підтверджений акредитив;

- покритий і непокритий; якщо між банком продавця та банком покупця існують кореспондентські відносини, то акредитив покритий;

- частковий акредитив – коли продавцю надається можливість зняти з акредитива не всю суму, а частину; такий акредитив використовується у разі, коли ні продавець, ні покупець не можуть точно визначити обсяги поставки та суму платежу;

- револьверний акредитив, який вживається у випадках циклічних поставок на одну і ту ж суму протягом тривалого часу.

Платіжна вимога - документ, за яким проводиться безспірне стягнення та безакцептне списання коштів на основі розрахункових і виконавчих документів (наказів господарських судів, виконавчих листів та інших документів, визначених чинним законодавством).

Інкасове доручення (розпорядження) використовується тільки у випадках, передбачених законом.

Платіж чеком застосовується для здійснення взаєморозрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також між юридичними і фізичними особами з метою скорочення готівкових розрахунків за одержані товари, виконані роботи та надані послуги.

За формою чек - це документ, виготовлений на спеціальному папері, що має фірмову відмітку банку, і містить безумовний наказ власника рахунка (чекодавця) своєму банку виплатити визначену суму на користь іншої юридичної або фізичної особи (чекодержателя).

Таким чином, учасниками розрахунків чеками є чекодавець, чекодержатель і банк-платник, де відкрито рахунок чекодавцю.

Використовуються розрахункові чеки та чекові книжки. Розрахункові чеки виготовляються на окремих бланках і видаються банками-емітентами юридичним і фізичним особам. Строк дії розрахункових чеків - 3 місяці. Чекові книжки виготовляються по 10, 20, 25 аркушів, строк дії - 1 рік.

Банки приймають до оплати чеки протягом десяти календарних днів з дня їх заповнення. Чеки бувають іменні, на пред'явника, ордерні.

Іменні чеки виписуються на певних осіб і передаються іншим особам тільки шляхом укладання договору на поступку прав вимоги.

Чеки на пред'явника не містять будь-яких даних про чекодержателя, тому оплату по таких чеках банки виконують особі, що їх пред'являє.

Ордерні чеки містять не тільки ім'я конкретної особи, а ще й обов'язкове застереження про наказ оплатити чек.

Чеки можна передавати іншим особам шляхом індосаменту - здійсненням передатного напису на цінних паперах, який підтверджує перехід права за вказаними документами до іншої особи. Для передачі чека на його зворотній стороні робиться передатний напис "індосамент".

Платіж векселем здійснюється відповідно до затвердженого Правлінням Національного банку України "Порядку проведення банками операцій з векселями" від 25.02.1993 р.

Крім того, комерційні банки здійснюють з векселями різноманітні угоди: емісію, купівлю-продаж, заставу, облік векселів та ін. До обліку в банках приймаються високоліквідні векселі, наприклад товарні.

Для підвищення надійності векселів їх авалірують, тобто будь-яка юридична або фізична особа бере на себе відповідальність за виконання зобов'язань боржником. Про авалірування векселя свідчить гарантуючий надпис "Аваль" на лицьовій стороні векселя. Переказний вексель, проавалірований першокласним банком, прирівнюється до платіжних коштів, а вексель в іноземній валюті - до валютних цінностей.

Векселі можна також передавати шляхом індосаменту, але при цьому особа, яка виписала вексель, стає боржником "номер один", а всі подальші одержувачі векселя будуть нести перед кредитором повну солідарну відповідальність.

Існує три види індосаменту векселів:

- *іменний* - вказується конкретна особа, яка одержує вексель, та факт передачі векселя;
- *бланковий* - вказується тільки факт передачі векселя;

- *безоборотний*, який використовується, коли особа, що передає вексель, має намір застрахувати себе від можливої неплатоспроможності подальших одержувачів векселя. Для цього робиться напис індосаменту: "Без обороту на мене".

Банківські пластикові платіжні картки застосовуються при здійсненні безготівкових розрахунків за товари та послуги. Порядок їх використання затверджений Постановою Правління НБУ "Про введення пластикових карток і міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, послуги та при видачі готівки" від 24.02.1997 р.

Контрольні запитання

1. Якими нормативними актами регулюється готівковий і безготівковий обіг у господарстві?
2. У чому полягає специфіка регулювання розрахункових відносин?
3. Поясніть поняття "ліміт залишку готівки у касі".
4. Які за правовим режимом види рахунків відкриваються комерційними банками?
5. В яких випадках відкривають тимчасові рахунки?
6. На підставі яких документів здійснюються безготівкові розрахункові операції?
7. Що означає поняття "акредитив" і які існують види акредитивів?
8. Дайте визначення поняття "індосамент".
9. Як здійснюють розрахунки чеками?
10. Що означає поняття "платіж векселем" і які існують види векселів?

Тема 7

Діяльність на товарних біржах та аукціонах

Продаж товарів може здійснюватись на товарних біржах та аукціонах.

Товарна біржа - це постійно діючий ринок товару, організація, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має на меті надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, впорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій.

Товарна біржа не має на меті одержання прибутку.

Товарна біржа діє на основі самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, власні розрахунковий, валютний та інші рахунки в банках, печатку із своїм найменуванням. Порядок організації і діяльності товарної біржі визначається Законом України "Про товарну біржу" від 10.12.1991 р.

Товарна біржа діє на підставі статуту біржі, правил біржової торгівлі з додержанням таких принципів:

- рівноправності учасників біржових торгів;
- застосування вільних (ринкових) цін;
- публічне проведення біржових торгів.

Тому на товарній біржі забороняються:

- купівля-продаж товарів однією особою безпосередньо або через підставних осіб з метою впливу на динаміку цін;

- будь-які узгоджені дії учасників біржової торгівлі, які мають на своїй меті зміну або фіксацію поточних біржових цін, або можуть призвести до цього;

- поширення неправдивих відомостей, що можуть спричинити штучну зміну кон'юнктури.

Членами товарної біржі є засновники, а також прийняті до її складу юридичні та фізичні особи, в тому числі іноземні. Засновниками і членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та управління, а також державні установи (організації), що перебувають на державному бюджеті. Кожний із засновників сплачує пайовий внесок, що має дорівнювати вартості "біржового місця", і одержує членські права, які може продавати за правилами, встановленими біржовим комітетом (радою біржі).

Як правило, всі біржі створюються за принципом акціонерних товариств, але на біржах засновники та учасники біржі не отримують дивідендів на вкладений капітал, а мають тільки право на проведення біржових операцій.

Біржовою операцією визначається угода, що відповідає сукупності визначених нижче умов:

а) якщо вона являє собою купівлю-продаж, поставку та обмін товарів, допущених до обігу на товарній біржі;

б) якщо її учасники є членами біржі;

в) якщо вона подана до реєстрації та зареєстрована на біржі не пізніше наступного за здійсненням угоди дня.

Угода вважається укладеною з моменту її реєстрації на біржі. Угоди, зареєстровані на біржі, не підлягають нотаріальному посвідченню. Зміст біржової угоди (за винятком найменування товару, кількості, ціни, місця і строку виконання) не підлягає розголошенню.

Правилами біржової торгівлі можуть бути передбачені різні види біржових угод:

- *форвардні контракти*;
- *ф'ючерсні контракти*;
- *опціони*.

Форвардний контракт - двостороння угода, що засвідчує зобов'язання особи придбачи (продати) товари, цінні папери, грошові кошти у певний строк і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін під час укладання контракту.

Ф'ючерсний контракт - двостороння угода, що засвідчує зобов'язання особи придбачи (продати) товари, цінні папери, грошові кошти у певний строк і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

Покупець форвардного або ф'ючерсного контракту має право продати контракт протягом терміну його дії іншим особам без узгодження умов продажу з продавцем.

Відмовитись від виконання форвардного або ф'ючерсного контракту кожна із сторін має право тільки за згодою іншої сторони та у випадках, передбачених законодавством.

Опціон - двостороння угода, що засвідчує зобов'язання особи придбачи (продати) товари, цінні папери, грошові кошти на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на час укладення контракту або на час такого придбання.

Опціон може бути проданий іншим особам без будь-яких обмежень протягом терміну його дії.

Всі ці документи мають єдину назву - *деривативи*. Стандартна (типова) форма деривативів, порядок їх випуску і обігу встановлюються Положенням про вимоги до стандартної форми деривативів (Постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.1999 р.).

Залежно від виду цінностей, що продаються (купуються) на товарних біржах, деривативи поділяються на фондові, валютні та товарні.

Крім перелічених видів біржових угод на біржах укладаються ще такі:

- *угоди з гарантією на покупку і угоди з гарантією на продаж* - коли одна із сторін угоди виплачує другій в момент укладання угоди визначену суму, що є гарантією виконання нею своєї зобов'язань;

- *угоди з кредитом* - коли товар для біржового торгу брокер придбаває за рахунок банківського кредиту для подальшої реалізації на біржі;

- *угоди з премією* - коли сторони наперед обумовлюють приплату до купівельної ціни або знижки з продажної ціни;

- угоди з правом змінити кількість товару - коли продавцеві або покупцю надається право збільшити або зменшити обсяги покупки (продажу) порівняно із зазначеними угодою.

Біржові операції дозволяється здійснювати тільки членам біржі або брокерам. Брокери є фізичними особами, зареєстрованими на біржі відповідно до її статуту, обов'язки яких полягають у виконанні доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій шляхом відшукування контрактів і подання операцій, що здійснюються ними, для реєстрації на біржі.

Брокери діють на підставі одержаної від клієнта довіреності. Їм забороняється розголошувати комерційні таємниці щодо здійснених за їх участю біржових операцій клієнтів, одночасно обслуговувати двох і більше клієнтів, інтереси яких суперечать.

Аукціонна торгівля полягає у передачі права власності на об'єкт продажу покупцеві, який запропонував у ході торгів найвищу ціну.

Ця торгівля відрізняється від біржової тим, що на відміну від товарних бірж на аукціонах продаються тільки реальні специфічні товари: коштовні метали, хутро, зернові, сільсько-господарські тварини, антикваріат та ін. Крім того, на аукціонах надаються додаткові послуги, наприклад, переробка або обробка товару, авансування продавця та кредитування покупця.

Аукціони, як правило, проводяться в певні застережені строки. Товари формуються в лоти, а лоти - в стринги. До проведення аукціону видається бюлетень, де вказуються всі лоти, регламент проведення аукціону, початкова ціна кожного лота, розмір мінімальної націнки до стартової ціни кожного лота. Торги на аукціоні проводить безпосередньо відповідальна особа, яка спочатку описує об'єкт торгів та умови його продажу. Таким чином, якість товару, що продається на аукціоні, є загальновідомою. Початком торгів вважається момент оголошення початкової ціни.

Негласний зговір учасників аукціону на поділ права купівлі лота не є порушенням аукціонної торгівлі. Якщо відповідальна особа помічає, що аукціон не виходить на потрібну норму, то він знімає лот з продажу.

Контрольні запитання

1. Що означає поняття "товарна біржа"?
2. Які встановлено вимоги до засновників і учасників біржової торгівлі?
3. Назвіть принципи, що лежать в основі біржової торгівлі.

4. Що означає поняття "біржова операція" і за яких умов вона здійснюється?
5. Які види операцій здійснюються на товарних біржах?
6. Чим ф'ючерсна угода відрізняється від форвардної?
7. Яка принципова різниця між такими деривативами, як опціон і ф'ючерсний та форвардний контракти?
8. Що означає поняття "аукціон"?
9. У чому різниця між продажем товару на товарній біржі і на аукціоні?
10. Який встановлено порядок здійснення аукціонної торгівлі?

Завдання для проведення тестового контролю

1. Які з наведених нижче умов необхідні для діяльності банку?

- а) Бути зареєстрованим платником ПДВ.
- б) Мати ліцензію НБУ.
- в) Мати сплачений статутний фонд.

2. Які сфери діяльності дозволені комерційному банку?

- а) Прийом заощаджень від населення.
- б) Надання кредитів і здійснення інвестицій.
- в) Переміщення коштів у рамках платіжної системи України.

3. Чи можуть комерційні банки займатися комерційною діяльністю?

- а) Так, можуть за дозволом Міністерства фінансів України.
- б) Можуть, але за дозволом податкової інспекції.
- в) Можуть, але за умови інформації в НБУ про початок і припинення небанківської діяльності.
- г) Не можуть.

4. Які права має філія комерційного банку?

- а) Тільки представляти інтереси банку.
- б) Здійснювати банківські операції, на проведення яких має ліцензію головний банк.
- в) Здійснювати деякі операції за спеціальним дозволом НБУ.

5. Які з перелічених нижче операцій відносяться до активних?

- а) Надання кредитів.
- б) Отримання позичок на міжбанківському ринку.
- в) Вкладення коштів у цінні папери.

- г) Продаж облігацій.
- д) Вкладення коштів у нерухомість.

6. Які з розрахункових документів найпоширеніші у безготівковому обороті України?

- а) Платіжні доручення.
- б) Чеки.
- в) Векселі.
- г) Акредитиви.
- д) Платіжні вимоги-доручення.

7. Які основні критерії оцінки кредитоспроможності позичальника?

- а) Забезпеченість власними коштами.
- б) Структура управління і кадровий персонал підприємства-позичальника.
- в) Конкурентоспроможність продукції позичальника на внутрішньому і зовнішньому ринках.

8. Які установи мають право надавати кредити?

- а) Тільки НБУ.
- б) Банки та кредитні установи, що мають ліцензію НБУ.
- в) Комерційні банки, їх філії, а також представництва іноземних банків.

9. Кому може бути наданий бланковий кредит?

- а) Малому підприємству за умови страхування повернення кредиту.
- б) Сільськогосподарським підприємствам.
- в) Позичальникам, які мають авторитет у банківських колах.
- г) Усім вищеназаним, якщо вони мають в статутному фонді державну частку.

10. У яких межах банк може надавати кредити?

- а) Не більше депонованих коштів на рахунках клієнтів.
- б) Не більше 15% статутного фонду.
- в) Не більше наявних власних коштів.
- г) Не більше коштів, отриманих від НБУ як міжбанківський кредит.

11. Яка форма розрахунків найбільше вигідна для українського експортера з точки зору безпечного отримання грошей?

- а) Вексель.

- б) Акредитив.
- в) Чек.
- г) Усі вище вказані форми - вигідні.

12. Яка з форм розрахунків найбільше вигідна для українського імпортера з точки зору гарантованості збереження коштів?

- а) Акредитив.
- б) Вексель.
- в) Чек.
- г) Усі форми рівнозначні.

13. У яких банках юридичні та фізичні особи мають право відкривати поточні та інші рахунки?

- а) За місцем реєстрації юридичної особи або місцем проживання фізичної особи.
- б) У будь-яких банках за своїм вибором та за згодою банків.
- в) Тільки в банках, що розташовані в даній місцевості.

14. Який з видів банківського кредиту найбільше привабливий для закупівлі транспортних засобів?

- а) Короткостроковий.
- б) Середньостроковий.
- в) Довгостроковий.
- г) Лізинговий.

15. Які види цінних паперів є найпоширенішими в Україні?

- а) Акції.
- б) Облігації.
- в) Казначейські зобов'язання держави.
- г) Ощадні сертифікати.
- д) Векселі.
- е) Приватизаційні папери.

16. Хто з кредиторів має право на першочергове покриття збитків при оголошенні акціонерного товариства банкрутом?

- а) Володарі привілейованих акцій.
- б) Володарі облігацій товариства.
- в) Володарі простих акцій.

17. Які існують вимоги щодо обсягу залучених і позичених коштів комерційних банків?

а) Обсяги залучених і позичених коштів визначаються НБУ для кожного комерційного банку окремо.

б) Залучені та позичені кошти не повинні перевищувати більше ніж у 12 разів розмір власного капіталу комерційного банку.

в) Не існує ніяких обмежень для залучення та позичання коштів.

18. Виконання яких умов є необхідним для визнання біржової угоди дійсною?

а) Нотаріальне засвідчення угоди.

б) Учасники угоди мають бути членами товарної біржі.

в) Учасники угоди мають бути засновниками товарної біржі.

г) Подання угоди на реєстрацію на біржі не пізніше наступного за здійсненням угоди дня.

19. Яким суб'єктам господарювання встановлюються ліміти залишку готівки в касі?

а) Усім підприємствам, що мають рахунки в установах банків і здійснюють касові операції з готівкою.

б) Тільки підприємствам недержавної форми власності.

в) Підприємствам, що перебувають на самостійному балансі, з урахуванням режиму і специфіки роботи підприємства.

г) Індивідуальним підприємцям, що зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності.

20. Які з перелічених нижче умов є обов'язковими для допуску комерційного банку до участі у кредитному аукціоні?

а) Бездоганна робота банку протягом останніх двох років.

б) Виконання комерційним банком установлених НБУ економічних нормативів.

в) Своєчасне надання НБУ необхідної звітності.

г) Здійснення діяльності протягом більше одного року з моменту реєстрації.

Приклади задач для практичних занять

1. Комерційний банк-кредитор звернувся до позичальника з вимогою про сплату відсотків за користування кредитом за період з моменту перерахування коштів з поточного рахунку позичальника до надходження на поточний рахунок кредитора.

У запереченнях відповідач указував, що він перерахував кошти зі свого рахунку в строк, установлений для повернення кредиту, і вважає свої зобов'язання належним чином виконаними.

Коли зобов'язання позичальника має бути визнане належно виконаним?

2. Підприємство звернулося до комерційного банку з вимогою про повернення не застереженої у кредитному договорі суми коштів за користування кредитом, що були списані з рахунку підприємства банком.

Між банком-кредитором і позичальником укладено кредитний договір, за умовою якого був встановлений процент, що одержує банк за надання кредиту. Можливість односторонньої зміни умов договору не передбачалася. Банк в односторонньому порядку збільшив процент і списав з рахунку одержувача позики плату за кредит у збільшеному розмірі.

Чи правильні дії банку?

3. Торговельному підприємству банком встановлено суму залишків готівки в касі на кінець робочого дня в 500 грн. Протягом дня підприємством було реалізовано товару на суму 600 грн. У банк цю грошову готівку не було здано.

Чи можуть бути застосовані штрафні санкції до такого підприємства?

4. Іванов зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності і займається оптовою торгівлею продуктами харчування.

Чи має він право на закупівлю продуктів харчування оптом за готівку?

Які нормативні акти регламентують обмеження обігу готівки для суб'єктів підприємницької діяльності?

5. Відкрите акціонерне товариство здійснило дві емісії акцій. Акції обох видань мають однаковий номінал. Усі акції розміщені повністю. Обсяг другої емісії відноситься до обсягу першої, як 2 до 1. Інвестор придбав 14 % акцій другої емісії та 18 % акцій першої.

Чи повинен інвестор здійснювати будь-які додаткові дії для того, щоб угода на придбання акцій вважалася законною?

6. Емітент подав на реєстрацію проспект емісії звичайних акцій, у якому містяться такі відомості:

- обсяг емісії – 3 млн. грн.;
- номінал акцій – 1000 грн.;
- дата початку емісії – 1 вересня 2001 р.;
- ціна розміщення акцій – 2000 грн.;
- дата закінчення розміщення – 1 листопада 2002 р.

Оцініть правомірність ситуації. Запропонуйте проект рішення реєстраційного органу.

7. Проект емісії акціонерного товариства містить умову про те, що акції, які розміщуються шляхом закритої підписки, мають бути сплачені продукцією та товарами сільськогосподарського призначення.

Оцініть правомірність ситуації. Зазначте, яким має бути рішення реєстраційного органу.

8. Відкрите акціонерне товариство прийняло рішення конвертувати випущені ним документарні облигації в іменні бездокументарні голосуючі акції.

Оцініть правомірність ситуації. Назвіть умови, за яких конвертація може бути зареєстрована, перерахуйте всі необхідні документи, які подаються до реєстраційного органу.

9. ЗАТ “Промінь” здійснило додатковий випуск акцій, які розміщуються шляхом підписки. Рішення про випуск акцій містило умову, згідно з якою акції мають бути розподілені впродовж року. Розміщувані акції були розподілені своєчасно. Реєстраційний орган визнав випуск акцій нездійсненим, посилаючись на те, що звіт про підсумки випуску цінних паперів був поданий в реєстраційний орган через 43 дні з моменту закінчення розміщення акцій.

Оцініть правомірність дій реєстраційного органу. Які міри відповідальності мають бути застосовані до емітента?

10. ВАТ “Перемога” оголосило відкриту підписку на акції третього випуску. Дата початку емісії – 3.03.2001 р. ЗАТ “Старт” придбало 12% емітованих акцій 10.05.2001 року та через 20 днів передало їх ТОВ

“Ізмаїл” як платню за придбане нерухоме майно. ТОВ “Ізмаїл” звернулось до емітента з проханням включити його до реєстру акціонерів на основі договору купівлі-продажу акцій.

Оцініть правомірність ситуації. Яке рішення повинен прийняти емітент?

11. ТОВ «Смена» має намір придбати 35% акцій ВАТ з кількістю акціонерів більше 1000.

З’ясуйте, які дії повинен зробити покупець, щоб угода вважалася законною.

12. Професійний учасник ринку цінних паперів (юридична особа) здійснює збирання, обробку, зберігання і надання даних, систематизує економічну інформацію, здійснює угоди з цінними паперами емітента, беручи на себе роль посередника, веде реєстр цінних паперів акціонерного товариства.

Дайте оцінку діям цього суб’єкта господарювання.

13. Чотири АТ домовляються зареєструвати юридичну особу, що буде вести реєстр власників акцій даних АТ. При цьому кожен з учасників вносить 15% уставного капіталу грошима, а 10% - власними акціями.

Оцініть правомірність ситуації. Чи може бути видана ліцензія даній юридичній особі?

14. Громадянин Іванов, що володіє 34% акцій ВАТ “Надія”, уклав угоду купівлі-продажу цінних паперів, що йому належать. Для оформлення цієї угоди знадобився витяг з реєстру акціонерів. Утримувач реєстру ВАТ “Надія” за надання витягу вимагає платню в розмірі 0,1% від номінальної вартості акцій.

Оцініть правомірність дій утримувача реєстру.

15. Три господарських товариства ТОВ “Мікс”, ЗАТ “Транс”, ТОВ “Казка”, засновниками яких є одні і тіж фізичні особи, придбали за договором купівлі-продажу голосуючі акції ВАТ “Трансмонтажсервіс”, яке має на ринку частку більше 35%. ТОВ “Мікс” придбало 12% акцій, ЗАТ “Транс” – 6%, ТОВ “Казка” – 8%. Усі угоди були укладені протягом 30 днів.

Оскільки угоди були укладені без попередньої згоди антимонопольного органу, то останній застосував штрафні санкції до суб’єктів господарювання та подав скаргу до Господарчого суду про признання угоди недійсною. Своє рішення антимонопольний орган обґрунтовує, посилаючись на те, що власниками акцій стали

особи, що тісно пов'язані між собою, і в сумі вони володіють 26% акцій ВАТ "Трансмонтажсервіс".

Оцініть дії антимонопольного органу. Запропонуйте проект рішення суду.

16. ТОВ "Хронос" подало документи до територіального відділу Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку для отримання ліцензії на право здійснення діяльності по веденню реєстру утримувачів цінних паперів. За час розгляду документів у складі ТОВ "Хронос" сталися зміни – було прийнято нового учасника і збільшено уставний капітал. Посилившись на ці зміни, ліцензуючий орган вимагає повторної сплати одноразового збору за отримання ліцензії.

Оцініть правомірність дій ліцензуючого органу.

17. Громадянин Дуб В.К. подав документи для участі в кваліфікаційному іспиті для керівників, контролерів і спеціалістів установ, що професійно займаються операціями з цінними паперами. Атестаційна комісія відмовила громадянину в прийманні документів, мотивуючи своє рішення віком громадянина Дуба В.К. – 60 років.

Оцініть правомірність дій атестаційної комісії.

18. Депозитний сертифікат номіналом 200 000 грн. видано 14 травня з погашенням 8 грудня під 18% річних.

Визначте суму погашення боргового зобов'язання.

19. Вексель, виданий на суму 10 000 грн., має термін оплати 21 липня. Володар векселя зареєстрував його у банку за обліковою ставкою в 20%.

Визначте дохід банку і суму, нараховану за векселем.

20. Випущено акції номіналом 5000 грн.; оголошений розмір дивідендів дорівнює 15% річних. За оцінками вартість акцій буде щорічно зростати на 4% відносно номіналу.

Визначте прибуток, що очікується від покупки і подальшого продажу через 5 років 100 одиниць таких акцій.

Теми рефератів

1. Структура банківської системи України.
2. Банківське законодавство і його особливості.
3. Проведення політики відкритого ринку.
4. Проведення політики обов'язкових резервів.
5. Проведення облікової та ломбардної політики.
6. Структура грошового ринку.
7. Виконання НБУ функції нагляду та контролю.
8. Виконання НБУ функції емісії грошей.
9. Основні функції комерційних банків.
10. Порядок створення та реєстрації комерційних банків.
11. Порядок створення представництв, філій та відділень комерційних банків.
12. Види комерційних банків і перелік послуг, що вони надають.
13. Активні та пасивні операції комерційного банку.
14. Засоби страхування від кредитних ризиків, що використовують комерційні банки.
15. Вивчення і оцінка платоспроможності клієнта комерційним банком.
16. Лізингові та факторингові операції комерційних банків.
17. Поняття та класифікація ресурсів комерційного банку.
18. Порядок отримання кредитів від НБУ та міжбанківських кредитів.
19. Випуск комерційними банками облігацій, векселів та інших боргових зобов'язань.
20. Залучення та розміщення комерційними банками грошових коштів на депозитних рахунках.
21. Принципи аукціонних торговельних операцій.
22. Поняття та види банківських послуг.
23. Види та класифікація цінних паперів.
24. Порядок обігу цінних паперів на фондовому ринку.
25. Безготівкові розрахунки, що здійснюються через комерційні банки.
26. Правові форми безготівкових розрахунків.
27. Поняття та принципи здійснення біржових операцій.
28. Біржові угоди з реальним товаром.
29. Ф'ючерсні біржові угоди.
30. Угоди хеджування.

Словник основних термінів

Авалірувати - взяти на себе відповідальність за виконання зобов'язання одної із зобов'язаних осіб, тобто виступити гарантом по зобов'язанню.

Акредитив - засіб безготівкового розрахунку, що дає можливість забезпечити належне виконання своїх зобов'язань усіма учасниками розрахункових відносин. Банк, що відкрив акредитив за дорученням клієнта (банк-емітент), зобов'язаний виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги або надати повноваження іншому банку здійснити цей платіж. Акредитив може відкриватися для розрахунків лише з одним постачальником і не може бути переадресований.

Акцепт - згода суб'єкта на прийняття на себе певного зобов'язання, наприклад, сплатити по даному рахунку чи векселю.

Акція - вид цінного паперу без установленого строку обігу, що засвідчує власність на частку активів акціонерного товариства, підтверджує членство в цьому товаристві, а також дає право на одержання прибутку від його діяльності.

Банки - установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів, касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших операцій, передбачених законом.

Банківська система - сукупність різних видів банків і банківських інститутів, за допомогою яких здійснюється мобілізація коштів і надаються клієнтурі різноманітні послуги з приймання вкладів і надання кредитів.

Банківський кредит - основна форма кредиту, при якій грошові кошти (готівкою, безготівково) надаються банками у тимчасове користування юридичним і фізичним особам, державі за рахунок кредитних ресурсів банку.

Біржа - організаційно оформлений та постійно функціонуючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами (фондова біржа) і оптова торгівля товарами (товарна біржа) або валютою (валютна біржа).

Бланкові кредити - не забезпечені майном кредити, що надаються банками.

Брокер - посередник між продавцем і покупцем цінних паперів, товарів, валюти та інших цінностей, що діє за дорученням клієнта на фондовій, товарній, валютній біржі та одержує за свою посередницьку роботу певну плату.

Валютна інтервенція - втручання центрального банку (НБУ) в операції на валютному ринку шляхом купівлі-продажу іноземної валюти з метою впливу на курс національної валюти.

Вексель - цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселеутримувачу).

Вторинний ринок цінних паперів - ринок, на якому здійснюється перерозподіл цінних паперів, тобто операції купівлі або продажу емітованих на первинному ринку цінних паперів між особами, які не є первинними кредиторами і позичальниками.

Депозит - грошові внески в національній або іноземній валюті, які передаються їх власниками або іншими особами за їх дорученням готівкою і безготівково на рахунок власника у банку для зберігання на визначених умовах.

Диверсифікація кредитів - розподілення виданих банком кредитів між якомога більшою кількістю різних суб'єктів-позичальників з метою зниження ступеня ризику.

Емітенти - юридичні особи (банки, фінансово-кредитні установи, підприємства, компанії), які від свого імені випускають цінні папери і зобов'язуються виконувати обов'язки, що випливають з умов їх випуску.

Індосамент - передатний напис на цінних паперах, який підтверджує перехід прав, що випливають із цих цінних паперів, до інших осіб.

Іпотека - застава землі та нерухомого майна, що використовується, як правило, у кредитних відносинах.

Інвестиції - довгострокове вкладання капіталу в різні галузі економіки з метою отримання прибутку.

Контокорентний рахунок - специфічний єдиний рахунок партнерів.

Кошторис доходів і витрат - планово-фінансовий документ, котрий установлює обсяги, цільову спрямованість та поквартальне розподілення доходів і витрат підприємства.

Кредит - позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового використання.

Кредитний аукціон - одна із форм продажу Національним банком кредитних ресурсів комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам.

Кредитна лінія - юридично оформлене зобов'язання банку перед позичальником щодо надання останньому протягом застереженого строку кредитів у розмірах, встановлених за згодою сторін.

Нотаріальні дії - юридичні дії, що здійснюються спеціальними органами або уповноваженими особами з метою надання документам (фактам) юридичної достовірності для запобігання їхнього порушення у подальшому.

Фінансовий лізинг - різновид довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі і погашається клієнтом у розстрочку.

Ліквідність - здатність перетворення матеріальних активів підприємства в готівку.

Лімітування кредитів - спосіб встановлення конкретному позичальнику суми найбільшої (максимальної) заборгованості по кредиту.

Облігація - цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Обов'язкові банківські резерви - грошові кошти комерційних банків, що розміщуються у Національному банку в обов'язковому порядку, розмір яких встановлюється в процентному відношенні до всіх зобов'язань комерційного банку.

Опціон - двостороння угода, що засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) товари, цінні папери, грошові кошти на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на час укладення контракту або на час такого придбання.

Ощадний сертифікат - письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право власника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по ньому.

Первинний ринок цінних паперів - це ринок, на якому відбувається первинна реалізація (розміщення) цінних паперів інвесторам.

Платіжне доручення - форма безготівкового розрахунку, суть якої полягає в тому, що на бланку встановленої форми власник рахунка дає розпорядження банку, який його обслуговує, на перерахування визначеної суми зі свого рахунка на рахунок одержувача коштів за поставлену продукцію, надані послуги або виконані роботи.

Право власності - закріплене законом право власника на володіння, використання і розпорядження майном.

Право повного господарського відання - право володіння, використання і розпорядження майном з певними обмеженнями.

Резервний фонд банку - фонд, що утворюється за рахунок прибутку банку, кошти якого призначаються для покриття можливих збитків по операціях банку.

Ресурси комерційного банку - сукупність грошових коштів, які знаходяться в розпорядженні банку та використовуються ним для виконання активних операцій.

Тратта - переказний вексель, що є наказом кредитора боржнику виплатити по закінченні визначеного терміну певну суму на користь третьої особи.

Угода хеджування - угода, що укладається на товарній біржі для страхування продавця від можливих збитків при коливанні ціни товару.

Факторинг - здійснювана на договірній основі купівля банком (фактором) вимог, що впливають з товарних поставок, або надання послуг клієнтом іншим особам. Предметом факторингу може бути як грошова вимога, строк платежу за якою закінчився, так і право на одержання коштів, яке виникне в майбутньому.

Форфейтинг - форма кредитування зовнішньоекономічних операцій шляхом купівлі комерційним банком у експортера векселів, акцептованих імпортером.

Форвардний контракт - двостороння угода, що засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) товари, цінні папери, грошові кошти у певний строк і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін під час укладання контракту.

Ф'ючерсний контракт - двостороння угода, що засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) товари, цінні папери, грошові кошти у певний строк і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

Цінні папери - грошові документи, що обертаються на фінансовому ринку та підтверджують майнові права або відносини позики між особою, яка їх випустила, та їх власником, і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Бібліографічний список

1. Конституція (Основний Закон) України. - К., 1996.
2. Закон України "Про банки та банківську діяльність" // Уряд. кур'єр. – 2001. - №8.
3. Закон України "Про державне регулювання ринку цінних паперів" // Голос України. - 1996.
4. Закон України "Про Національний банк України" // Уряд. кур'єр. - 1999. - №120-121.
5. Закон України "Про цінні папери та фондову біржу" // ВВР України. - 1991. - №38.
6. Інструкція про міжбанківські розрахунки в Україні: Постанова Правління НБУ від 27.12.99 №621 // Закон і бізнес. - 2000. - №10.
7. Положення про валютний контроль: Постанова Правління НБУ від 08.02.2000 №49 // Дебет і кредит. - 2000. - №17.
8. Порядок ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова НБУ від 02.02.95 // Закон і бізнес. - 1998. - №2.
9. Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України / Інструкція №7: Постанова Правління НБУ від 02.08.96 // Галицькі контракти. - 1996. - №41.
10. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет КМ України // Уряд. кур'єр. - 1993. - №5.
11. Про кредитування / Положення НБУ України: Постанова Правління НБУ від 28.09.95 №246 // Галицькі контракти. - 1996. - №17.
12. Банковское дело: Учебник. 4-е изд., перераб. и доп./ Под ред. проф. В.И. Колесникова, проф. Л.П. Кроливецкой. - М.: Финансы и статистика, 1998.- 464 с.
13. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 1998. - 576 с.
14. Костюченко О.А. Банківське право: Навч. посібник. - К.:КНЕУ, 1999.- 168 с.
15. Банківські операції: Підручник / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра економ. наук, проф. А.М. Мороза. - К.: КНЕУ, 2000. - 384 с.
16. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 1998. - 448 с.
17. Завдання для практичних занять з фінансового права / Уклад.: В.С. Ярічевський, Л.В. Мірошніченко, О.В. Шевердина та ін. - Харків: Нац. юр. акад. України, 1997. - 23 с.
18. Зюнькин А.Г. Фінансове право: Опорний конспект лекцій. 2-ге вид., доп. - К.: МАУП, 2001. -144 с.
19. Качан О.О. Банківське право: Навч. посібник. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - 228 с.

20. Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 1999. - 168 с.
21. Кротюк В.Л. Національний банк-центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", - 248 с.
22. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: Навч. посібник. - К.: Юрінком Інтер, 1999. - 560 с.
23. Мендрул О.Г., Павленко І.А. Фондовий ринок: операції з цінними паперами: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. - К.: КНЕУ, 2000. - 156 с.
24. Нікітін А.В. Маркетинг у банку: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. - К.: КНЕУ, 2001.-170 с.
25. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: Навч. посібник.- К.: КНЕУ, 1999. - 280 с.
26. Полфреман Д., Форд Ф. Основы банковского дела. - М.: ИНФРА-М, 1996. - 624 с.
27. Роуз Питер С. Банковский менеджмент/ Пер. с англ. со 2-го изд.- М.: Дело, 1997. - 768 с.
28. Селезнев В.В. Основы рыночной экономики Украины: Власть. Право. Предпринимательство. Финансы. Налоги. Маркетинг. Менеджмент. Торговля. Реклама. Преступность: Учеб. пособие. - К.: А.С.К.,1999. - 544 с.
29. Алисов Е.А. Финансовое право Украины: Учеб. пособие. - Х.: фирма "Эспада", 2000. - 288 с.
30. Шевченко Р.І. Банківські операції : Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. - К.: КНЕУ, 2000. - 160 с.

Додатки

Додаток А

Договір застави майна № _____

м. _____ " ____ " _____ р.

Комерційний банк _____, далі - Заставоутримувач, з одного боку, в особі _____, який діє на підставі _____ (посада; прізвище, ім'я, по батькові) Статуту, та _____, в особі _____, (посада; прізвище, ім'я, по батькові) який діє на підставі _____, далі - Заставодавець, з другого боку, уклали цей договір про таке:

1. Заставодавець передає в заставу Заставоутримувачеві належне йому на праві власності нерухоме майно (далі - майно), а саме _____, як забезпечення повернення позики в сумі, виданої за кредитним договором № _____ від _____ р., а також відсотків за користування позикою, виходячи з _____ % річних, пені, враховуючи відшкодування збитків, завданих простроченням платежів за кредитним договором, а також відшкодування витрат зі звернення стягнення на предмет застави в повному обсязі, визначеному на момент фактичного задоволення вимог.

2. Майно належить Заставодавцеві на підставі _____ (правовий титул володіння).

3. Заставлене майно залишається у володінні Заставодавця за місцезнаходженням у м. _____.

4. Узгоджена Сторонами вартість майна становить _____ грн.
(цифрами і прописом)

5. Заставодавець засвідчує, що майно, яке передається в заставу, нікому не продане, не заставлене, в спорі та під заборонаю (арештом) не перебуває, жодні права на майно іншим особам не передані.

6. Заставодавець до закінчення строку дії цього Договору має право лише володіти та користуватись заставленим майном. Тому майно, а також права на нього не можуть бути використані Заставодавцем як предмет будь-яких цивільно-правових договорів та угод. У разі порушення цієї умови Заставодавець сплачує

Заставоутримувачеві штраф у розмірі ____ відсотків від вартості майна.

7. Заставоутримувач має право перевіряти документально і фактично розмір, стан та умови зберігання заставленого майна.

8. Заставодавець зобов'язується сплачувати передбачені законодавством податки та збори, пов'язані з майном.

9. Заставодавець несе ризик випадкової загибелі майна. У разі загибелі предмета застави Заставодавець зобов'язується надати аналогічне за вартістю майно або, незалежно від настання строку, виконати свої зобов'язання за кредитним договором у повному обсязі або у відповідній частині.

10. У разі ліквідації юридичної особи - Заставодавця - Заставоутримувач набуває права звернення стягнення на заставлене майно незалежно від настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого заставою.

11. Взаємовідносини Сторін протягом дії договору в частині, не передбаченій цим Договором, регулюються Законом України "Про заставу" від 2.10.1992 р.

12. При частковому виконанні зобов'язання Заставодавцем застава зберігається у попередньому обсязі.

13. Цей Договір набуває чинності після його нотаріального посвідчення і діє до повного виконання Заставодавцем своїх зобов'язань за кредитним договором № _____ від _____ р.

14. Нотаріус одночасно з посвідченням цього Договору накладає заборону на відчуження нерухомого майна, яке є предметом застави.

15. Цей Договір укладений у трьох примірниках, один з яких зберігається у справах нотаріальної контори, а інші видаються Сторонам.

16. Юридичні адреси та реквізити Сторін

Заставоутримувач:

Керівник _____
(підпис)

Заставодавець:

Керівник _____
(підпис)

Кредитний договір № _____

м. _____ " _____ " _____ р.

Комерційний банк _____ в особі _____,
(посада; прізвище, ім'я, по батькові)
що діє на підставі Статуту, далі - Банк, з одного боку, та _____
в особі _____, який діє на підставі _____,
(посада; прізвище, ім'я, по батькові)

далі - Позичальник, з другого боку, уклали цей договір про таке:

1. Предмет договору

1.1. Банк надає Позичальнику кредит на _____
(зазначити, на які цілі)
у сумі _____ строком на _____ місяців
(сума цифрами і літерами)
з _____ р. по _____ р. зі сплатою _____ відсотків річних.

2. Умови забезпечення кредиту

2.1. На забезпечення зобов'язань за договором Банком прийняті такі заходи:

_____ (вказати конкретно: укладений договір застави, поруки, гарантія, цінні папери та ін.)

3. Обов'язки Банка

3.1. Відкрити Позичальникові позичковий рахунок № _____ для видачі кредиту.

3.2. Забезпечити Позичальника консультативними послугами з питань виконання договору.

3.3. На підставі даних бухгалтерської звітності аналізувати платоспроможність Позичальника, перевіряти забезпеченість та цільове використання кредиту.

4. Обов'язки Позичальника

4.1. Використати кредит на зазначені у договорі цілі та

забезпечити повернення одержаного кредиту та сплату нарахованих відсотків із свого рахунка № _____ в _____ (банк Позичальника)

в такі строки: _____.

4.2. За порушення строків повернення кредиту і відсотків за кредит сплачувати Банку пеню в розмірі _____ відсотків за кожний день прострочення платежу.

4.3. Самостійно надавати Банку до _____ бухгалтерський
(вказати строк)

баланс, планові, звітні документи, зміни і доповнення до угод поставки, реалізації об'єктів, що кредитуються, та інші матеріали для видачі, перевірки, забезпечення кредиту і контролю за його використанням і поверненням.

4.4. Надати Банку право самостійно стягувати відсотки у разі настання строків платежів і пеню за несвоєчасну сплату відсотків.

5. Банк має право

5.1. Дозволяти за клопотанням Позичальника в окремих випадках у разі наявності кредитних ресурсів перенесення строків повернення кредиту зі стягненням підвищеної відсоткової ставки в розмірі _____ відсотків річних.

5.2. Проводити перевірку забезпечення банківської позички та третіх осіб, які гарантують повернення позички.

5.3. Проводити перевірку цільового використання кредитів і стягувати з Позичальника штраф у розмірі _____ відсотків від суми нецільового використання коштів.

5.4. У разі недодержання Позичальником умов кредитного договору розірвати договір і достроково стягнути кредит

6. Позичальник має право

6.1. Порушити перед Банком питання про перенесення строків платежу у разі виникнення тимчасових фінансових або інших ускладнень з незалежних від нього причин.

6.2. Достроково погашати кредит і сплачувати відсотки за кредит.

6.3. Достроково розірвати договір, повністю повернувши одержаний кредит, включаючи відсотки за його користування, повідомити про це Банк не пізніше ніж за сім днів.

7. Особливі умови

7.1. У разі зміни кредитної політики згідно з рішеннями Верховної Ради України, Національного банку України до договору заносяться в десятиденний строк відповідні зміни з моменту введення нових

положень. При розбіжностях сторін Банк пред'являє кредит до стягнення.

7.3. Плата за кредит підлягає коригуванню при зміні облікової ставки Національного банку України.

7.4. У разі зміни національної грошової одиниці сума кредиту підлягає перерахунку відповідно до чинного законодавства.

7.5. Спірні питання за цим договором розглядаються згідно з чинним законодавством.

7.6. Позичальник зобов'язується у триденний строк відомити Банк про зміну юридичної та фактичної адрес, номера телефону.

7.7. Зміни у договорі оформляються додатковою угодою сторін і є невід'ємною частиною договору.

7.8. Строк даного договору встановлюється з дня надання кредиту і до повного погашення кредиту та відсотків за ним.

8. Юридичні адреси та реквізити

Банк:

Позичальник:

_____ (адреса, реквізити)

_____ (адреса, реквізити)

Керівник _____

Керівник _____

**Договір
про проведення факторингових операцій № _____**

М. _____ " ____ " _____ р.

Комерційний банк _____ в особі _____,
(посада; прізвище, ім'я, по батькові)
що діє на підставі Статуту, далі - Фактор-банк, з одного боку,
та _____ в особі _____, який діє на
(посада; прізвище, ім'я, по батькові)
підставі _____, далі - Постачальник, з другого боку, далі -
Сторони, уклали цей договір про проведення факторингової операції
за такими платіжними вимогами: _____.
(зазначити їхні реквізити та суму)

1. Відповідно до даної угоди Постачальник передає Фактор-банку право вимоги платежу за вказаними документами.

2. Фактор-банк відшкодовує Постачальнику частину суми платежу за цими платіжними вимогами у розмірі _____ грн. _____ коп.,
(прописом)
а після надходження коштів від Платника перераховує Постачальнику решту частини платежу у розмірі _____ грн. _____ коп.
(прописом)

3. За здійснення факторингової операції Фактор-банк стягує з Постачальника плату в розмірі _____ грн. _____ коп.
(прописом)

4. Факторингові операції здійснюються за рахунок власних коштів Фактор-банку.

5. Факторингові операції оформляються Фактор-банком за меморіальними ордерами в двох примірниках. Перший примірник після проведення бухгалтерських операцій за рахунками поміщається в документи дня, другий примірник у встановленому порядку направляється Постачальникові.

6. Фактор-банк не несе відповідальності за невиконання договірних зобов'язань щодо поставок між Постачальником і Покупцем товарів.

7. Даний Договір складено у двох оригінальних примірниках, по одному для кожної зі Сторін.

8. У випадках, не передбачених договором, Сторони керуються чинним цивільним законодавством.

9. Юридичні адреси та реквізити Сторін:

Банк:

Постачальник:

_____ (адреса, реквізити)

_____ (адреса, реквізити)

Керівник _____

(підпис)

Керівник _____

(підпис)

**Договір
про надання банківської гарантії № _____**

м. _____ " ____ " _____ р.

Комерційний банк _____, далі - Гарант,
(найменування банку-гаранта)
в особі _____, який діє на підставі Статуту, та
(посада; прізвище, ім'я, по батькові)
_____, далі - Бенефіціар, в особі
(найменування бенефіціара)
_____, який діє на підставі _____,
(посада; прізвище, ім'я, по батькові)
уклали цей договір про таке:

1. Гарант для забезпечення належного виконання зобов'язань за кредитним договором № _____ від _____ р., укладеним між Бенефіціаром (він же кредитор) і Принципалом _____ (він же - позичальник, боржник), видає цю банківську гарантію (далі - Гарантія) на користь Бенефіціара.
2. У разі невиконання або неналежного виконання Принципалом основного зобов'язання, передбаченого кредитним договором, Гарант зобов'язується відповідно до умов, зазначених у цій Гарантії, сплатити Бенефіціарові грошову суму після пред'явлення останнім письмової вимоги.
3. Якщо борг Принципала на момент пред'явлення вимоги виявиться меншим, то відповідальність Гаранта дорівнюватиме розмірові боргу, що залишився.
4. Вимоги за цією Гарантією можуть бути пред'явлені до _____ р. По закінченні цього строку Гарантія втрачає силу і має бути без додаткових вимог з боку Гаранта повернена йому протягом _____ днів.
5. Належне Бенефіціарові за Гарантією право вимоги до Гаранта не може бути передане іншій особі.
6. Бенефіціар у письмовій вимозі до Гаранта про сплату грошової суми за Гарантією має зазначити, в чому полягає порушення Принципалом зобов'язань за кредитним договором, і додати зазначені у Гарантії документи.

7. Гарант повинен розглянути вимогу Бенефіціара з доданими документами протягом _____ днів.

8. Не пізніше від дня, наступного за днем, зазначеним у п. 7, Гарант зобов'язаний:

- або перерахувати на рахунок Бенефіціара суму, зазначену в вимозі;

- або повідомити Бенефіціара про відмову задовольнити його вимогу.

9. Гарант має право відмовити Бенефіціарові, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам Гарантії або подані Гарантові по закінченні строку, зазначеного в п. 4.

10. У разі подвійного виконання зобов'язань за Гарантією Гарант має право стягнути з Бенефіціара безпідставно одержане.

11. Дія договору Гарантії припиняється з таких причин:

- сплатою Бенефіціаром суми, на яку видана Гарантія;
- через закінчення строку, на який видана Гарантія;
- внаслідок відмови Бенефіціара від своїх прав за Гарантією та повернення її Гарантові;
- внаслідок відмови Бенефіціара від своїх прав за Гарантією шляхом письмової заяви про звільнення Гаранта від його зобов'язань.

12. Спори, що впливають з цього Договору, розглядаються і вирішуються в Господарчому суді.

13. Юридичні адреси і реквізити сторін:

Бенефіціар

Керівник _____
(підпис)

Гарант

Керівник _____
(підпис)

**Договір
на здійснення розрахунково-касового
обслуговування № ____**

м. _____ " ____ " _____ р.

Комерційний банк _____ в особі _____,
(посада; прізвище, ім'я, по батькові)
який діє на підставі Статуту, далі - Банк, з одного боку, та

(повна назва юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи)
в особі _____, який діє
(посада керівника; прізвище, ім'я, по батькові)
на підставі _____, далі - Клієнт, з другого
боку, далі - Сторони, уклали цей договір про таке:

1. Предмет договору

1. Банк відкриває Клієнту поточний рахунок № _____ та здійснює розрахунково-касове обслуговування Клієнта.

2. Права Сторін

Банк має право:

2.1. Використовувати кошти Клієнта, які зберігаються на рахунку, гарантуючи їх наявність і проведення операцій відповідно до нормативних актів Національного банку України.

2.2. У разі оформлення Клієнтом розрахункових документів з порушенням чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України повернути їх Клієнту мотивовано, з посиланням на підстави, передбачені чинним законодавством України.

2.3. Відмовляти Клієнту у видачі готівки на різні потреби у разі неподання ним заздалегідь заявки на отримання готівки.

2.4. Здійснювати безспірне стягнення та безакцентне списання коштів з рахунка Клієнта у випадках, передбачених чинним законодавством України.

2.5. Отримувати від Клієнта плату за надані послуги згідно з установленими тарифами.

Клієнт має право:

2.6. Самостійно розпоряджатися коштами на своєму рахунку з додержанням вимог чинного законодавства, за винятком безспірного стягнення та безакцентного списання коштів.

2.7. Отримувати готівкові кошти у межах касової заявки на одержання готівки і за умови наявності коштів на розрахунковому рахунку у випадках, передбачених законодавством.

2.8. Вимагати своєчасного і повного здійснення розрахунків та інших обумовлених цим договором послуг.

3. Обов'язки Сторін

Банк бере на себе зобов'язання:

3.1. Належним чином виконувати умови цього договору.

3.2. Своєчасно здійснювати розрахункові операції відповідно до Інструкції про безготівкові розрахунки в господарському обороті України.

3.3. Забезпечувати своєчасне зарахування коштів на рахунок Клієнта.

3.4. Здійснювати приймання та видачу готівки відповідно до чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України.

3.5. Видавати на вимогу Клієнта виписку з рахунка з доданням необхідних документів.

3.6. Гарантувати таємницю операцій за рахунком Клієнта.

3.7. Надавати консультації Клієнту з питань застосування банківського законодавства та порядку здійснення розрахунків.

3.8. Проводити нарахування відсотків у розмірі _____ % річних за залишками вільних коштів на рахунку Клієнта і зараховувати їх на рахунок Клієнта в строк до _____.

Клієнт бере на себе зобов'язання:

3.9. Виконувати вимоги чинних інструкцій, правил, інших нормативних актів Національного банку України з питань здійснення розрахунково-касових операцій та надання звітності.

3.10. Дотримуватися принципів організації безготівкових розрахунків, їх форм, стандартів документів і документообігу та встановлених правил Порядку ведення касових операцій в народному господарстві України.

3.11. Щорічно надавати Банку заявку-розрахунок для встановлення лімітів залишку готівки в касі.

3.12. Узгоджувати з Банком строки видачі заробітної плати працівникам і дотримуватися цих строків.

3.13. Щоквартально надавати Банку за встановленою формою касову заявку та інші звітні та прогнозовані дані, необхідні для складання прогнозів касових оборотів Банку та визначення потреби Клієнта у готівці, не пізніше ніж за _____ днів до початку кожного кварталу.

3.14. Не пізніше наступного дня повідомляти Банк про всі помічені неточності або помилки у виписках з рахунка та інших документах або про невизнання (непідтвердження) підсумкового сальдо за рахунком.

3.15. Повідомляти Банк про зарахування на рахунок Клієнта коштів, що йому не належать, і у п'ятиденний термін з дня надходження цих коштів на рахунок подати Банку платіжне доручення на перерахування їх власнику.

3.16. Своєчасно здійснювати оплату за виконані Банком операції та надані послуги.

4. Відповідальність Сторін

4.1. За несвоєчасне (пізніше наступного дня після отримання відповідного документа) або неправильне списання з вини Банку суми з рахунка Клієнта, а також за несвоєчасне або неправильне зарахування суми, яка належить власнику рахунка, Банк сплачує Клієнту штраф у розмірі _____% несвоєчасно або неправильно зарахованої (списаної) суми за кожний день прострочення.

4.2. Клієнт за неповідомлення Банку протягом п'яти днів після отримання виписки з рахунка про помилково зараховані на його рахунок суми сплачує Банкові за кожний день прострочення штраф у розмірі _____% неправильно зарахованої на рахунок суми, що йому не належить.

4.3. За неодержання Клієнтом замовленої готівки з вини Банку або Клієнта винна сторона сплачує другій _____% від замовленої суми.

4.4. За несвоєчасну оплату послуг Банку Клієнт сплачує йому пеню в розмірі _____% за кожний день прострочення.

5. Форми та порядок розрахунків

5.1. Клієнт застосовує такі форми розрахунків:

- а) _____;
- б) _____;
- в) _____;
- г) _____.

5.2. Клієнт за розрахункові послуги Банку розраховується

(форма та порядок розрахунків)

в термін _____.

6. Форс-мажорні обставини

Сторони звільняються від відповідальності за часткове або повне невиконання будь-якого з положень цього договору, якщо це невиконання стало наслідком причин, що знаходяться поза сферою контролю Сторін: стихійне лихо, екстремальні погодні умови, пожежі, війни, страйки, військові дії, громадянське безладдя та інше, але не обмежуються ними. Форс-мажор автоматично продовжує термін виконання зобов'язань на весь період його дії та ліквідації наслідків. Про настання форс-мажорних обставин сторони повинні інформувати одна одну невідкладно.

7. Порядок змін і розірвання договору

7.1. Сторона, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, надсилає пропозиції про це другій стороні за договором.

7.2. Сторона, що одержала зміни та доповнення або пропозицію про розірвання договору, повинна відповісти на неї не пізніше 20 днів після отримання пропозиції.

8. Порядок розгляду спорів

Спори, що виникають протягом дії договору, вирішуються шляхом переговорів, у разі недосягнення згоди — в судовому порядку.

9. Строк дії договору

9.1. Договір укладається на невизначений строк.

9.2. Договір набуває чинності з дня його підписання.

9.3. Дія договору припиняється за згодою сторін або у випадках, передбачених чинним законодавством України.

10. Порядок закриття рахунків

Якщо протягом _____ місяців з дня відкриття рахунка або протягом _____ місяців з дати останньої операції не здійснюються операції, то Банк має право порушити питання про закриття рахунка і розірвання договору.

11. Юридичні адреси та банківські реквізити Сторін

Банк:

Клієнт:

Керівник _____
(підпис)

Керівник _____
(підпис)

Договір депозиту № _____

м. _____

" _____ " _____ р.

Комерційний банк _____ в особі _____,
 (посада; прізвище, ім'я, по батькові)
 який діє на підставі Статуту, далі - Банк, з одного боку, та
 _____ в особі _____,
 (посада; прізвище, ім'я, по батькові)
 підставі _____, далі - Вкладник, з другого боку, далі
 - Сторони, уклали цей договір про таке:

1. Предмет договору

Вкладник передає, а Банк приймає тимчасово вільні грошові кошти в сумі _____ на строк до _____ р.
 (цифрама і прописом)
 для розміщення в депозити Банку з виплатою за вкладом встановлених договором відсотків.

2. Права Сторін

2.1. Банк має право за заявою вкладника переоформити депозит після закінчення первинного терміну.

2.2. При зміні кредитно-розрахункових відносин за рішенням Національного банку України за Банком залишається право дострокового повернення депозиту.

2.3. Вкладник має право вимоги дострокового повернення коштів, наданих у депозит Банку.

2.4. При достроковій вимозі Вкладника про повернення перерахованих коштів у термін до _____ місяців з дня укладення договору Банк зменшує відсотки за депозитним вкладом на _____ %.

3. Зобов'язання Сторін

Банк зобов'язується:

3.1. Забезпечити повну відповідальність за збереження вкладу.

3.2. За користування депозитом нараховувати і виплачувати відсотки у розмірі _____ річних.

3.3. Перераховувати Вкладнику плату за депозит щомісячно, не пізніше _____ числа.

3.4. Повернути вклад при настанні вказаного у договорі строку.

Вкладник зобов'язується:

3.5. У разі пред'явлення вимоги про дострокове повернення депозиту попередити Банк за _____ днів.

3.6. Перерахувати Банку на рахунок № _____ грошові кошти в сумі, застереженій договором, у строк до _____ р.

4. Відповідальність сторін

4.1. За порушення вимог п. 3.6 цього договору Вкладник сплачує Банку пеню у розмірі _____ % за кожен день прострочення від непереказаної суми.

4.2. При несвоєчасному поверненні депозиту Банк виплачує Вкладнику пеню у розмірі _____ % від заборгованості за кожен день прострочення.

5. Строк дії договору

5.1. Договір вступає в силу з моменту надходження коштів на депозитний рахунок Банку.

5.2. Строк дії договору встановлюється до _____ року.

6. Юридичні адреси та реквізити Сторін

Банк:

Вкладник:

Керівник _____
(підпис)

Керівник _____
(підпис)

Зміст

Вступ	3
Тема 1. Поняття, функції та структура банківської системи України, її становлення і розвиток.	4
Тема 2. Правовий статус та функції Національного банку України	9
Тема 3. Правове положення, організаційно-правові форми створення, види і функції комерційних банків України.	14
Тема 4. Операції та послуги комерційних банків.	18
Тема 5. Поняття і види цінних паперів.	23
Тема 6. Правові основи розрахунків у господарському обігу.	28
Тема 7. Діяльність на товарних біржах та аукціонах.	36
Завдання для проведення тестового контролю.	40
Приклади задач для практичних занять.	44
Теми рефератів.	48
Словник основних термінів.	49
Бібліографічний список	53
Додатки.	55

Мощицький Олег Сергійович
Кащєєва Валентина Юріївна

Банки, біржі, цінні папери

Редактори: А.М. Ємленінова,
Л.О. Кузьменко

Зв. план, 2002

Підписано до друку 04.06.2002

Формат 60x84 1/16. Папір. офс. №2. Офс. друк.

Ум.-друк.арк. 3,9. Обл.-вид.арк. 4,44. Т.100 прим.

Замовлення 281. Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського

“Харківський авіаційний інститут”

61070, Харків–70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр “ХАІ”

61070, Харків–70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu